

Psykosealternativet i straffeloven § 44

En vurdering av det medisinske prinsipp i norsk strafferett

av Christine Nilssen

*JUR-3902
Liten masteroppgave i rettsvitenskap
ved Universitetet i Tromsø
Det juridiske fakultet
Våren 2013*

Innhold

Kapittel 1: Innledning.....	4
1.1. Tema og problemstilling.....	4
1.2. Aktualitet.....	4
1.3. Avgrensninger	6
1.4. Juridisk metode.....	7
1.5. Videre fremstilling	10
Kapittel 2: De fire straffbarhetsvilkårene	11
2.1. Generelt	11
2.2. Nærmere om tilregnelighet.....	12
Kapittel 3: Utilregnelighetsprinsippene.....	14
3.1. Generelt	14
3.2. Det medisinske prinsipp	14
3.3. Det psykologiske prinsipp	15
3.4. Det blandede prinsipp.....	17
Kapittel 4: Norsk rett.....	19
4.1. Straffeloven § 44	19
4.2. Begrepet ”psykotisk”	21
4.3. Begrepet ”...på handlingstiden”	23
4.4. Kort om beviskrav	24
4.5. Følgene av utilregnelighet	25
Kapittel 5: Dansk rett	28
5.1. Generelt	28
5.2. Straffereaksjoner	29
5.3. Den medisinske vurderingen	29
5.4. Den rettslige vurderingen	32

5.5.	Følgene av utilregnelighet	34
Kapittel 6: Svensk rett		37
6.1.	Generelt	37
6.2.	Straffereaksjoner	38
6.3.	Brottsbalken 30:6	39
6.4.	Begrepet ”allvarlig psykisk störning”	42
6.5.	Følgene av utilregnelighet	45
6.6.	Særlig om SOU 2012:17	45
Kapittel 7: Bør norsk strafferett beholde det medisinske prinsipp?		47
7.1.	Generelt	47
7.2.	Årsaksammenheng	48
7.3.	For syk til å straffes – for frisk til å behandles	50
7.4.	NOU 1990: 5 - Ordlydsendring og en fakultativ straffrihetsregel.....	51
7.5.	Bruken av psykiatrisk sakkyndige.....	53
7.6.	Rett til å ta ansvar for egne handlinger?.....	55
7.7.	Særlig om 22. juli-saken og den allmenne rettsfølelse	56
7.8.	Forholdet til andre rettsområder	57
7.9.	Praktisk eksempel.....	58
7.9.1.	Dansk rett	59
7.9.2.	Svensk rett	60
Kapittel 8: Konklusjon		63
Kildeliste		65
Vedlegg 1: Ordliste		73

Kapittel 1: Innledning

1.1. Tema og problemstilling

Almindelig borgerlig Straffelov 22. mai 1902 nr. 10 (straffeloven) § 44 bestemmer at en person som har begått en straffbar handling ikke kan straffes dersom han på handlingstiden var psykotisk, bevisstløs eller psykisk utviklingshemmet i høy grad. Oppgaven retter seg mot psykosealternativet i straffeloven § 44 i saker om utilregnelighet. I straffesaker der det foreligger tvil om tiltalte er tilregnelig skal det etter dagens regler vurderes om han på handlingstiden hadde en medisinsk diagnose som i rettslig forstand faller under begrepet ”psykose”. Dersom tiltalte var psykotisk på handlingstiden, må han anses for å være utilregnelig og kan dermed ikke straffes. Norsk strafferett følger således et medisinsk prinsipp. Formålet med oppgaven er å vurdere om norsk strafferett fortsatt bør beholde det medisinske prinsipp eller om et annet prinsipp vil være mer hensiktsmessig å følge.

1.2. Aktualitet

Tilregnelighetsvilkåret i strafferetten har vært særlig omdiskutert i forbindelse med terroraksjonen i regjeringskvartalet og på Utøya den 22. juli 2011, og den påfølgende rettssaken i Oslo tingrett. Det avgjørende spørsmål var om tiltalte Anders Behring Breivik var psykotisk på gjerningstidspunktet, og dermed ikke kunne straffes etter norsk straffelov. To sakkyndigrapporter ble fremlagt, hvorav den første konkluderte med utilregnelighet, og den andre med tilregnelighet. Retten fant at tiltalte var tilregnelig, altså ikke psykotisk, på gjerningstidspunktet, og han ble derfor idømt straff i form av forvaring.

Utilregnelighetsreglene har vært kraftig debattert i media både under og i etterkant av 22. juli-saken. Justisminister Grete Faremo uttalte til NRK at ”[d]et er riktig å stille spørsmål ved om medisinsk utilregnelighet automatisk gir straffrihet”.¹ Psykiatriprofessor Vidje Hansen og psykolog Ingunn Skre hevdet i en kommentar i Morgenbladet at det er på tide å oppheve det

¹ <http://www.nrk.no/nyheter/norge/1.10856379> (Lest 26.04.13)

medisinske prinsipp.² Jusprofessor Nils Christie skrev en kronikk i Aftenposten der han foreslo straffeloven § 44 endret til ”Den som på handlingstiden var ute av stand til å forstå at det var galt det hun eller han gjorde, straffes ikke.”, og at de psykiatrisk sakkyndiges rolle skulle endres til status som partrepresentater oppnevnt av henholdsvis forsvar og aktorat.³ Jusprofessor Ragnhild Hennum mente imidlertid at dagens regelverk står seg godt, og at det medisinske prinsipp er det prinsippet med minst risiko for at syke dømmes til fengsel.⁴

Regjeringen oppnevnte 25. januar 2013 et offentlig lovutvalg som skal gjennomgå utilregnelighetsreglene i straffeloven § 44 og bruken av rettspsykiatrisk sakkyndige i straffesaker.⁵ Lovutvalget ledes av tidligere riksadvokat og høyesterettsdommer Georg Fredrik Rieber-Mohn, og er tverrfaglig sammensatt av fagpersoner innen rettsvitenskap, psykiatri, psykologi, filosofi, etikk og teologi. Utvalget skal blant annet ta stilling til om det medisinske prinsipp bør opprettholdes, og om det bør oppstilles ytterligere vilkår for straffrihet.⁶ Mandatet nevner innføring av kausalitetskriterier eller psykologiske kriterier som eksempler på mulige vilkår, noe som i så tilfelle vil føre til at norsk strafferett fraviker et rent medisinsk prinsipp og går over til et blandet prinsipp. Utvalget skal i den sammenheng også redegjøre for terskelen for utilregnelighet i andre land ”det er naturlig å sammenligne med”.⁷

Med tanke på den historiske bakgrunnen til de skandinaviske landene vil det være naturlig at Danmark og Sverige er blant de landene som utvalget kommer til å inkludere i sin utredning. De skandinaviske landene har sammen med Finland og Island hatt et tett samarbeid ved utarbeidelse av lover siden det første nordiske juristmøte i København i 1872.⁸ Samarbeidet

² Vidje Hansen og Ingunn Skre, ”Opphev det medisinske prinsipp”, *Morgenbladet*, 12.01.2012

³ Nils Christie, ”Fem hjelpsomme feil”, *Aftenposten*, 05.09.2012

⁴ <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/22juli/--Loven-kan-endres-etter-Breivik-dommen-6973585.html#UVMheVeg01c> (Lest 26.04.13)

⁵ Utvalg om utilregnelighet og rettspsykiatrisk sakkyndige (<http://www.regjeringen.no/nb/dep/id/dep/styre-rad-og-utval/tidsbegrensede-styrer-rad-og-utvalg/utvalg-om-utilregnelighet-og-rettspsykia.html?id=710889>) (Lest 26.04.13)

⁶ *ibid.* punkt 2

⁷ *ibid.* punkt 2

⁸ Torstein Eckhoff, *Rettskildelære*, 5. utgave, Oslo 2001 s. 286

ble formalisert gjennom samarbeidsavtale mellom Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige 23. mars 1962 (Helsingforsavtalen). Landene har særlig søkt å utforme likeartede regelverk på privatrettens område, og spesielt innenfor avtalerett og kjøpsrett.⁹ På strafferettens område har samarbeidet derimot ikke kommet like klart til uttrykk. Selv om hovedtrekkene i de ulike landenes strafferett i stor grad er overensstemmende, finnes det også store ulikheter på enkelte områder. Som det vil fremgå av denne avhandlingen er et av disse områdene reglene om utilregnelighet.

1.3. Avgrensninger

Oppgaven vil ha hovedvekt på psykosealternativet i straffeloven § 44 første ledd. Tilfellene der gjerningspersonen på handlingstidspunktet var bevisstløs eller psykisk utviklingshemmet i høy grad vil således ikke bli behandlet i det følgende. Det samme gjelder tilsvarende regelsett i svensk og dansk straffelovgivning.

Temaet befinner seg i utgangspunktet i grenseland mellom rettsvitenskap og psykiatri. Det vil derfor være nødvendig å redegjøre for psykosebegrepet både i medisinsk og juridisk forstand. En detaljutredning av hvilke tilstander som regnes som psykotiske vil imidlertid være både omfattende og lite juridisk relevant. Det vil derfor ikke bli foretatt noen inngående drøftelse av det psykiatriske diagnosesystemet ICD-10 eller dets innhold.

Oppgaven vil gi en kort redegjørelse for de særreaksjoner som er aktuelle i de tilfeller der tiltalte finnes å være utilregnelig. Oppgavens problemstilling retter seg imidlertid mot utformingen av utilregnelighetsreglene, og det vil således ikke bli foretatt en inngående drøftning av hvorvidt særreaksjonsordningen i norsk strafferett er hensiktsmessig utformet. Straffnedsettelse som følge av andre tilstander enn de som omfattes av straffeloven § 44, jf. straffeloven § 56 bokstav c vil heller ikke bli berørt i denne oppgaven.

⁹ *ibid.* s. 287

1.4. Juridisk metode

I rettsvitenskapen benyttes den juridiske metoden ved løsning av juridiske spørsmål. Det skilles mellom ”rettskildelære” og ”metodelære”. Nils Nygaard skriver at rettskildelæren går på ”kva som er rettskjelder og korleis dei skal brukast, frå riktig stilt rettsspørsmål og relevant grunngeving, fram til eit svar som gir uttrykk for gjeldande rett”¹⁰, mens metodelæren går på måten man bruker rettskildene på.¹¹

For å løse et konkret rettsspørsmål må man komme frem til en rettsregel. Innholdet i rettsregelen er sammensatt av rettskildefaktorer.¹² I norsk rett er det vanligst å ta utgangspunkt i Torstein Eckhoffs inndeling, som består av syv typer rettskildefaktorer. Etter denne oppdelingen er lovtekst, lovforarbeider og etterfølgende lovgiveruttalelser og rettspraksis de viktigste primære rettskildefaktorer, etterfulgt av andre myndigheters praksis, privates praksis, rettsoppfatninger (juridisk litteratur) og reelle hensyn.¹³ Sedvane nevnes også som en sentral rettskilde.¹⁴

Straff er et svært inngripende virkemiddel som staten kan bruke mot et menneske. Legalitetsprinsippet står derfor særlig sterkt på strafferettens område. Dette kommer til uttrykk ved at domstolene må ha hjemmel i lov for å gjøre inngrep i borgernes rettsfære, jf. Grunnloven § 96.¹⁵ Den primære rettskilden på strafferettens område er derfor Almindelig borgerlig Straffelov 22. mai 1902 nr. 10 (straffeloven). De sentrale forarbeidene som omhandler reglene om utilregnelighet er NOU 1974: 17 Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner og NOU 1990: 5 Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner.

¹⁰ Nils Nygaard, *Rettsgrunnlag og standpunkt*, 2. utgave, Bergen 2004 s. 24

¹¹ *ibid.* s. 24

¹² *ibid.* s. 29

¹³ Eckhoff (2001) s. 23 - 24

¹⁴ *ibid.* s. 22

¹⁵ Johs. Andenæs, *Alminnelig strafferett*, 5. utgave, Oslo 2004 s. 104

Straffeloven av 1902 vil på sikt bli erstattet av lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff (straffeloven 2005). Selv om straffeloven 2005, med unntak av lovens kapittel 16, enda ikke er trådt i kraft, vil dens forarbeider likevel være relevante da de gir uttrykk for gjeldende rett. Loven medfører imidlertid ingen endringer i reglene om psykotiske lovbrytere, og vil således ikke ha noen virkning av betydning på dette området når den trer i kraft.¹⁶

Straff kan ikke ilegges utelukkende med grunnlag i rettspraksis.¹⁷ Rettspraksis er likevel en viktig rettskildedefaktor fordi den viser hvordan lovreglene benyttes i praksis. Domstolene har en viktig funksjon ved at de klargjør innholdet i lovreglene der ordlyden skaper rom for tvil. Det finnes få Høyesterettsdommer som omhandler straffeloven § 44 hvor det var tvilsomt om tiltalte var utilregnelig på gjerningstidspunktet. Det later til at det stort sett hersker enighet om hvorvidt tiltaltes tilstand omfattes av psykosebegrepet i straffeloven § 44 i de sakene som kommer opp for Høyesterett. De mest prinsipielle dommene omhandler psykose som følge av rusmiddelinntak, og noen av disse avgjørelsene vil bli nevnt i det følgende. Øvrige eksempler fra rettspraksis vil i stor grad være fra underinstansene.

Oppgaven vil også ta for seg svenske og danske rettskilder på strafferettens område. I både Sverige og Danmark er lovttekst den primære rettskilden.¹⁸ Legalitetsprinsippet gjelder på strafferettens område i begge disse landene, og prinsippet fremgår direkte av både den svenske og den danske straffeloven.¹⁹ Etter lovttekst følger lovforarbeider og domspraksis som de viktigste rettskildene.²⁰ Domspraksis fra siste instans²¹ har større rettskildemessig tyngde

¹⁶ Ot.prp. nr. 90 (2003 – 2004) s. 218

¹⁷ Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004) s. 104

¹⁸ Kjell Å. Modéer, *Rättsteknik*, Lund 1988 s. 12 og Peter Blume mfl., *Introduktion til jura*, København 1995 s. 20

¹⁹ Brottsbalken (1962:700) 21. desember 1962 1:1 og Bekendtgørelse af straffeloven LBK nr. 1007 af 24. oktober 2012 § 1

²⁰ Modéer (1988) s. 12 og Blume mfl. (1995) s. 22 og 24

²¹ Högsta domstolen i Sverige og Højesteret i Danmark

enn underrettspraksis.²² En underrettsdom kan likevel ha betydning som rettskilde, eksempelvis dersom et rettsspørsmål ikke har vært avgjort i siste instans.²³

Den sentrale rettskilden innen svensk strafferett er Brottsbalken (1962:700) 21. desember 1962. De viktigste forarbeidene som omhandler psykisk forstyrrede lovbrøyttere er Prop. 1990/91:58 Om psykiatrisk tvångsvård m.m. og Prop. 2007/08:97 Påföljder för psykiskt störda överträdare. Et faglig utvalg (Psykiatrilagsutredningen) avga i 2012 betenkningen SOU 2012:17 Psykiatri och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd. Betenkningen inneholder en gjennomgang av gjeldende lovregler om tvungent psykisk helsevern og straffansvar for psykisk forstyrrede lovbrøyttere, og utvalget har blant annet foreslått lovendringer i Brottsbalken som vil medføre store endringer i dagens utilregnelighetsregler dersom forslaget blir vedtatt. Inntil en eventuell lovendring skjer vil betenkningen være relevant ettersom den gir en inngående gjennomgang av gjeldende rett. Den svenske Högsta domstolen har behandlet flere saker som omhandler psykisk forstyrrede lovbrøyttere, og noen av disse vil bli gjennomgått i denne avhandlingen. Eksempler fra underrettspraksis vil også bli gjort rede for.

Den sentrale rettskilde i dansk strafferett er Bekendtgørelse af straffeloven, LBK nr. 1007 af 24. oktober 2012, heretter kalt den danske straffeloven. Bekendtgørelsen er i realiteten en forskrift som kunngjør de seneste endringer i lov nr. 126 Borgerlig Straffelov af 15. april 1930, men gjengir den fullstendige lovteksten i sin gjeldende form. Det viktigste forarbeidet er Betænkning om de strafferetlige særforanstaltninger nr. 667 (1972) der Straffelovrådet gjennomgikk utilregnelighetsreglene og reglene om særreaksjoner knyttet til utilregnelige lovbrøyttere. Den danske utilregnelighetsregelen er sterkt knyttet opp til rettens skjønn, og det finnes derfor mye rettspraksis fra både Højesteret og underrettene.

²² Modéer (1988) s. 58 og Blume mfl.(1995) s. 24

²³ Bert Lehrberg, *Praktisk juridisk metod*, 3. utgave, Uppsala 1996 s. 99 og Ruth Nielsen, *Retskilderne*, 7. utgave, København 2002 s. 104

1.5. Videre fremstilling

Oppgaven tar sikte på å vurdere om det medisinske prinsippet som følges i norsk rett bør videreføres slik det er i dag, eller om utilregnelighetsreglene heller bør følge et psykologisk prinsipp eller et blandet prinsipp. Det vil derfor være nødvendig å gjøre rede for de ulike utilregnelighetsprinsippene som teorien stiller opp. Norsk rett følger et renskåret medisinsk prinsipp og det vil bli gjort grundig rede for psykosebegrepet i straffeloven § 44. For å belyse andre utilregnelighetsprinsipper vil det bli redegjort for psykosestilstanden som utilregnelighetsgrunn i Danmark og i Sverige.

Oppgaven anvender en rettsdogmatisk og en rettspolitisk tilnærming. Det vil først bli foretatt en utredning av hva som er gjeldende rett i norsk, svensk og dansk strafferett. Deretter vil det bli drøftet og vurdert om de nåværende utilregnelighetsreglene i norsk strafferett bør endres.

Av hensiktsmessige grunner vil begrepene ”gjerningsperson” og ”tiltalte” i stor grad brukes om hverandre i den videre fremstillingen. Begrepet ”gjerningspersonen” vil som hovedregel benyttes generelt om den som har begått den straffbare handlingen, mens ”tiltalte” vil bli brukt om den situasjon at den som har begått den straffbare handlingen har blitt fremstilt for retten gjennom en hovedforhandling. Utover dette er det ingen tilsiktet forskjell ved bruken av to ulike begreper.

Kapittel 2: De fire straffbarhetsvilkårene

2.1. Generelt

Norsk strafferett stiller opp fire kumulative vilkår for at en person skal kunne ilegges straff. Den tiltalte må ha utvist *straffbar adferd* og *subjektiv skyld*, det må ikke foreligge noen *straffrihetsgrunner*, og vedkommende må være *tilregnelig*.²⁴

- 1. Straffbar adferd.** Grunnloven § 96 bestemmer at ingen kan ”dømmes uten efter Lov, eller straffes uten efter Dom”. Bestemmelsen fastslår at legalitetsprinsippet gjelder på strafferettens område, og at det således kreves hjemmel i lov for å idømme en strafferettslig reaksjon.²⁵ I tillegg fremgår det av den europeiske menneskerettskonvensjon 4. november 1950 (EMK) artikkel 7²⁶ at ingen skal bli funnet skyldig i en straffbar handling dersom handlingen på gjerningstidspunktet ikke var ”a criminal offence under national or international law”. I utgangspunktet kunne det tenkes at vilkåret om straffbar ”adferd” krever at det er foretatt en aktiv handling. Det er imidlertid på det rene at også unnlattelse av å handle vil kunne medføre straffansvar.²⁷ Også medvirkning og forsøk på forbrytelse vil kunne være straffbart.²⁸
- 2. Subjektiv skyld.** Det generelle utgangspunkt i norsk strafferett er at straffansvar krever forsett, jf. straffeloven § 40 første ledd. Teorien skiller mellom flere forsettsbegrep. Overlegg og hensikt er kvalifiserte former for forsett, og kreves kun når straffebudet eksplisitt nevner det.²⁹ I tilfeller der det ”udtrykkelig er bestemt eller

²⁴ Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004) s. 101

²⁵ *ibid.* s. 104

²⁶ Inkorporert ved lov 21. mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett

²⁷ Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004). s. 107

²⁸ *ibid.* s. 111

²⁹ *ibid.* s. 213

utvetydig forudsat” vil den uaktsomme handling kunne straffes, jf. straffeloven § 40 første ledd.

- 3. Ingen straffrihetsgrunner.** Dersom det foreligger en straffrihetsgrunn vil den ellers straffbare handlingen anses rettmessig, og tiltalte kan ikke straffes. De mest praktiske straffrihetsgrunner er nødverge, jf. straffeloven § 48, og nødrett, jf. straffeloven § 47. Andre straffrihetsgrunner kan være selvtækt, samtykke og politiprovokasjon.
- 4. Tilregnelighet.** For å kunne straffes må den tiltalte være tilregnelig. Den som på handlingstidspunktet er psykotisk, psykisk utviklingshemmet i høy grad eller bevisstløs, jf. straffeloven § 44, eller under 15 år, jf. straffeloven § 46, anses for å være utilregnelig og kan ikke straffes.

Dersom et eller flere av vilkårene ikke er oppfylt, kan den tiltalte ikke straffes og må frifinnes.

Det vil ikke være hensiktsmessig i forhold til problemstillingens ordlyd å gjøre rede for alle de fire straffbarhetsvilkårene i detalj. Det vil heller ikke være nødvendig med tanke på den problemstillingen som oppgaven oppstiller. Den videre fremstillingen vil derfor utelukkende omhandle vilkåret om tilregnelighet, med særlig fokus på psykosekriteriet i straffeloven § 44.

2.2. Nærmere om tilregnelighet

Vilkåret om strafferettslig tilregnelighet innebærer at tiltalte må inneha visse personlige forutsetninger for at straffansvar skal kunne ilegges. Begrepet ”tilregnelighet” er ikke brukt i straffeloven av 1902, men er et allment akseptert begrep som benyttes både i lovens forarbeider og juridisk litteratur.³⁰ Videre har den nye straffeloven av 2005 en fellesbestemmelse i § 20 som eksplisitt sier at en lovbrøyer må være ”tilregnelig” for å kunne straffes. Tilregnelighetsbegrepet vil dermed offisielt lovfestes ved ikrafttreden av straffeloven 2005.

³⁰ Aslak Syse, ”Strafferettslig (u)tilregnelighet juridiske, moralske og faglige dilemmaer”, *Tidsskrift for Strafferett*, 2006 nr. 3 s. 141 – 175 (s. 144)

Det er forutsatt at tiltalte må inneha ”en viss grad av sjelelig sunnhet og modenhet” for å kunne holdes strafferettslig ansvarlig.³¹ Han må således ha evnen til å innse klanderverdigheten i sine egne handlinger. Når gjerningspersonens sinnstilstand er så svekket at han ikke evner å skjønne at hans handlinger er urettmessige, er det heller ikke rimelig å skulle straffe ham. Dette uttrykkes ofte som at utilregnelige ikke har skyldevne.

I enkelte tilfeller vil utilregneligheten føre til at gjerningspersonen ikke har handlet med den subjektive skyld som straffebedet krever, fordi han eller hun ikke vet hva de foretar seg eller har handlet i ”dypeste sjelelig mørke”.³² Manglende forsett vil da i seg selv kunne være grunnlag for frifinnelse. En psykotisk gjerningsperson kan imidlertid være fullstendig klar over at han dreper en annen, men han utfører handlingen på bakgrunn av vrangforestillinger. I et slikt tilfelle vil det foreligge drapsforsett, men utilregneligheten vil utelukke straff. Ståle Eskeland mener at det er kunstig å si at en psykotisk gjerningsmann har opptrådt forsettlig i strafferettslig forstand fordi han ikke kan bebreides for å ha handlet straffbart.³³ Etter en slik forståelse vil en utilregnelig gjerningsmann aldri ha handlet med subjektiv skyld i gjerningsøyeblikket. Johs. Andenæs forutsetter derimot at den utilregnelige kan handle med forsett når han uttaler at ”[s]elvstendig betydning ved siden av forsettskravet har kravet om tilregnelighet når gjerningsmannen har oppfattet den faktiske situasjon riktig, men befinner seg i en av lovens utilregnelighetstilstander”.³⁴ Forarbeidene uttaler at tilregnelighetsspørsmålet teoretisk sett bare har selvstendig betydning når alle de øvrige vilkår for straffbarhet anses oppfylt.³⁵ Det forutsettes derfor at en lovbrøyer ”meget vel kan oppfylle det juridiske skyldkrav selv om han har handlet i en slik utpreget abnormtilstand” (som i straffeloven § 44).³⁶

³¹ Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004) s. 288

³² Magnus Matningsdal og Anders Bratholm (red.), *Straffeloven med kommentarer. Første del. Almindelige Bestemmelser*, 2. utgave, Oslo 2003 s. 363

³³ Ståle Eskeland, *Strafferett*, 2. utgave, Oslo 2006 s. 327

³⁴ Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004) s. 291

³⁵ NOU 1974: 17 s. 42 - 43

³⁶ *ibid.* s. 43

Kapittel 3: Utilregnelighetsprinsippene

3.1. Generelt

De fleste lands rettssystemer har som strafferettslig vilkår at en person må være tilregnelig for å kunne straffes. Hvilke kriterier som stilles opp for at en person skal anses for å være utilregnelig vil imidlertid variere fra rettsstat til rettsstat.

Norsk rettsteori deler som oftest utilregnelighetsprinsippene inn i tre ulike systemer; det medisinske prinsipp, det psykologiske prinsipp og det blandede prinsipp.³⁷ Straffelovens forarbeider tar utgangspunkt i denne fordelingen.³⁸ Det samme gjør Johs. Andenæs.³⁹ Aslak Syse opererer på sin side med det medisinske prinsipp og det blandede prinsipp som hovedkategorier, men deler det blandede prinsipp opp i tre undergrupper; det psykologiske prinsipp, det kausale prinsipp og ikke-styrt helhetsvurdering.⁴⁰ Klassifiseringen av systemene må antas å ha liten praktisk betydning for lovgivningens funksjon. Det avgjørende vil være hvordan tilregnelighetsreglene faktisk er utformet, og de rettslige konsekvensene av det valgte prinsipp. I det følgende tas det utgangspunkt i det tredelte system.

3.2. Det medisinske prinsipp

Det medisinske prinsipp karakteriseres ved at medisinske eller biologiske kjennetegn alene avgjør om en person skal anses som utilregnelig.⁴¹ Utilregneligheten er en følge av at gjerningspersonen er under en viss alder, er psykotisk eller er bevisstløs. Når et rent

³⁷ Ot.prp. nr. 87 (1993 – 1994) s. 26

³⁸ NOU 1983: 57 s. 163 og Ot. prp. nr. 87 (1993 – 1994) s. 26

³⁹ Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004) s. 288

⁴⁰ Aslak Syse, "Strafferettslig (u)tilregnelighet juridiske, moralske og faglige dilemmaer", *Tidsskrift for Strafferett*, 2006 nr. 3 s. 141 – 175 (s. 166)

⁴¹ Innst. O. nr. 34 (1996 – 1997) pkt. 5.3

medisinsk prinsipp legges til grunn, er det uten betydning om tilstanden har innvirket på handlingen eller ikke. Det er således irrelevant hvorvidt gjerningspersonen uansett hadde begått den straffbare handlingen dersom han hadde vært tilregnelig på handlingstidspunktet.

Tilregnelighetsvilkåret i norsk strafferett baserer seg på et rent medisinsk prinsipp.⁴²

Forarbeidene til straffeloven forklarer valget av det medisinske prinsipp med at "[l]ovgiverens syn har vært at det alltid er en *mulighet* for at sykdommen kan ha hatt innflytelse på handlingen, og at allerede en slik mulighet bør være nok til å utelukke straff".⁴³ Aslak Syse legger til grunn at Norge er et av svært få land i verden som praktiserer denne tilnærmingen, og muligens det eneste landet som legger til grunn et "renskåret" medisinsk prinsipp.⁴⁴ Norsk strafferett befinner seg altså i en særstilling i forhold til andre kjente rettsstater.

3.3. Det psykologiske prinsipp

Det psykologiske prinsipp krever i likhet med det medisinske prinsipp at det foreligger en psykisk lidelse hos gjerningspersonen.⁴⁵ Den medisinske diagnosen vil likevel ikke i seg selv være tilstrekkelig til å konstatere straffrihet. Det avgjørende vilkåret i en utilregnelighetsvurdering basert på det psykologiske prinsipp vil være gjerningspersonens evne til innsikt og fri viljesbestemmelse.⁴⁶ Vurderingstemaet er hvilken innvirkning tiltaltes sinnstilstand har hatt på den straffbare handlingen. Dersom handlingen ikke var sykelig motivert vil han anses for å være tilregnelig, og dermed holdes strafferettslig ansvarlig.

De fleste rettssystemer som følger det psykologiske prinsipp opererer enten med *psykologiske tilleggskriterier*, slik at lovbryteren må mangle evnen til å forstå at han eller hun handlet

⁴² NOU 2001: 12 s. 50

⁴³ Kåre Lilleholt mfl., *Knops oversikt over Norges rett*, 13. utgave, Oslo 2009 s. 776

⁴⁴ Aslak Syse, "Strafferettslig (u)tilregnelighet juridiske, moralske og faglige dilemmaer", *Tidsskrift for Strafferett*, 2006 nr. 3 s. 141 – 175 (s. 146 med tilhørende note)

⁴⁵ *ibid.* s. 166

⁴⁶ Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004) s. 288

rettsstridig for å bli bedømt som strafferettslig utilregnelig, eller med *kausale tilleggskriterier*, slik at det kreves årsakssammenheng mellom den psykiske lidelsen og det konkrete lovbruddet.⁴⁷

Et standardeksempel på det psykologiske prinsipp er de såkalte *M’Naghten rules*.⁴⁸ Reglene er oppkalt etter skotske Daniel M’Naghten som i 1843 avfyrte skudd mot en person som han trodde var den britiske statsministeren. Mannen viste seg å være statsministerens privatsekretær, og han døde etter kort tids sykeleie. Under rettssaken optrådte M’Naghten som sinnsforvirret og paranoid, og retten konkluderte med ”Not guilty by reason of insanity”.⁴⁹ Dommerne i The House of Lords uttalte i etterkant av rettssaken at:

“In all cases of this kind the jurors ought to be told that every man is presumed to be sane, and to possess a sufficient degree of reason to be responsible for his crimes, until the contrary be proved to their satisfaction: and that to establish a defence on the ground of insanity, it must be clearly proved that at the time of committing the act the party accused was labouring under such a defect of reason, from disease of the mind, as not to know the nature and quality of the act he was doing, or as not to know that what he was doing was wrong.”⁵⁰

Denne uttalelsen er i senere tid blitt omtalt som *the M’Naghten rules*. Selv om reglene ikke er juridisk bindende, følger også dagens lovgivning i England *the M’Naghten rules* og deres definisjon av ”insanity” (sinnssykdom).⁵¹ Reglene stiller krav til årsakssammenheng mellom tiltaltes nedsatte resonneringsevne forårsaket av hans mentale tilstand (”disease of the mind”) og tiltaltes manglende evne til å innse handlingens natur eller at det han gjorde var galt. Begrepet ”disease of the mind” (sinnssykdom) er et rent juridisk begrep, som ikke har noen

⁴⁷ Aslak Syse, ”Strafferettslig (u)tilregnelighet juridiske, moralske og faglige dilemmaer”, *Tidsskrift for Strafferett*, 2006 nr. 3 s. 141 – 175 (s. 166)

⁴⁸ *ibid.* s. 141

⁴⁹ *ibid.* s. 141

⁵⁰ Daniel M’Naghten’s case, 19. juni 1843 (<http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1843/J16.html>) (Lest 26.04.13)

⁵¹ Christina McAlhone og Rebecca Huxley-Binns, *Criminal Law – The Fundamentals*, 2. utgave, London 2010 s. 414

sammenheng med det medisinske begrep.⁵² Det sentrale er at det foreligger en sykdom som har medført en ”malfunctioning of the mind” (funksjonssvikt på sinnet).⁵³ *The M’Naghten rules* er dermed utelukkende knyttet til psykologiske kriterier, og representerer et rent psykologisk prinsipp.

3.4. Det blandede prinsipp

Det blandede prinsipp foreligger når både medisinske og psykologiske kjennetegn blir brukt for å fastslå at utilregnelighet foreligger.⁵⁴

De fleste fremmede lover har et blandet system.⁵⁵ Danmark, Tyskland og Sveits er noen av disse. Den tyske Strafgesetzbuch 15. mai 1871 (StGB) § 20 lyder:

Ohne Schuld handelt, wer bei Begehung der Tat wegen einer krankhaften seelischen Störung, wegen einer tiefgreifenden Bewußtseinsstörung oder wegen Schwachsinnns oder einer schweren anderen seelischen Abartigkeit unfähig ist, das Unrecht der Tat einzusehen oder nach dieser Einsicht zu handeln.

For at en person skal anses å være uten skyld i handlingsøyeblikket, må han ha manglet evnen til å se urettmessigheten i handlingen (das Urecht der Tat einzusehen) eller å ha handlet etter denne innsikten (oder nach dieser Einsicht zu handeln) på grunn av en patologisk psykisk lidelse (einer krankhaften seelischen Störung), en dyp bevissthetsforstyrrelse (einer tiefgreifenden Bewußtseinsstörung), en psykisk utviklingshemning (Schwachsinnns) eller en annen alvorlig psykisk abnormitet (einer schweren anderen seelischen Abartigkeit). Det må foreligge en medisinsk diagnose, og det stilles både et psykologisk og et kausalt tilleggskrav.

⁵² *ibid.* s. 414

⁵³ *ibid.* s. 414

⁵⁴ Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004) s. 288

⁵⁵ *ibid.* s. 289

Den norske straffeloven av 1902 § 44 fulgte opprinnelig et blandet system.⁵⁶ Tilfeller der lovbryteren var ”sindssyg” eller ”bevidstløs” skulle i seg selv føre til straffrihet, slik tilstanden er etter det medisinske prinsippet. Etter straffeloven § 44 slik den lød i 1902, kunne imidlertid også andre tilstander som ”mangelfuld udvikling av sjælsevnerne eller svækkelse eller sygelig forstyrrelse af disse” føre til straffrihet dersom tilstanden hadde ført til at ”den handlende var ... iøvrigt utilregnelig”.⁵⁷ Såkalte ”gråsonetilfeller” kunne dermed kjennes straffri som følge av det kausale tilleggskriteriet. Straffeloven § 44 ble revidert i 1929, og lovgiver valgte å gå over til et rent medisinsk prinsipp.⁵⁸

⁵⁶ *ibid.* s. 289

⁵⁷ Aslak Syse, ”Strafferettslig (u)tilregnelighet juridiske, moralske og faglige dilemmaer”, *Tidsskrift for Strafferett*, 2006 nr. 3 s. 141 – 175 (s. 162)

⁵⁸ Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004) s. 289

Kapittel 4: Norsk rett

”Straffrihet for psykisk abnorme lovovertredere kan begrunnes ut fra tre forskjellige utgangspunkter: skyldsynspunkter, almenpreventive synspunkter og behandlingssynspunkter. Grunnlaget for straffriheten er ifølge den første type av begrunnelser at det ville være urettferdig å straffe den psykisk abnorme. De to andre typer av begrunnelser tar derimot utgangspunkt i de praktiske virkninger av straffen; forskjellen mellom dem er at den ene ser på virkningen av straffetruselen, mens den annen ser på virkningen av straffullbyrdelsen. Med utgangspunkt i straffens almenpreventive funksjon kan en si at truselen om straff er nytteløs og derfor ikke på sin plass overfor dem som på grunn av psykisk abnormitet mangler forutsetningene for å la seg påvirke av den. Med utgangspunkt i virkningene av straffen på den enkelte lovovertreder kan en si at straff er uhensiktsmessig behandling av psykisk abnorme.”⁵⁹

Johs. Andenæs

4.1. Straffeloven § 44

Etter overgangen til det medisinske prinsipp ved lovendringen i 1929 var det kun gjerningspersoner som på handlingstiden var ”sinnsyk eller bevisstløs” som ikke kunne straffes. Begrepet ”sinnsyk” omfattet ikke bare de psykotiske, men også ”de høygradig åndssvake”, altså personer som er sterkt intellektuelt tilbakestående.⁶⁰ Begrepsbruken i loven korresponderte heller ikke med begrepsbruken i psykiatrien. Ordlyden i straffeloven § 44 ble derfor endret fra ”sinnsyk” til det mer presise ”psykotisk”⁶¹ fra og med 1. januar 2002.⁶²

⁵⁹ NOU 1974: 17 s. 161 – 162

⁶⁰ NOU 1983: 57 s. 160

⁶¹ Ot.prp. nr. 87 (1993 – 1994) s. 28

⁶² Lov nr. 11/1997 og lov nr. 64/2001

Denne endringen innebar ingen endring i gjeldende rett, men var utelukkende en språklig modernisering.⁶³

Straffeloven § 44 første ledd bestemmer at den som ”på handlingstiden var psykotisk ... straffes ikke”. Bestemmelsen inneholder et forbud mot idømmelse av straffereaksjoner overfor den psykotiske. Vurderingen av om gjerningspersonen var psykotisk foretas av rettspsykiatrisk sakkyndige. Retten kan beslutte at siktede skal underkastes rettspsykiatrisk undersøkelse dersom den finner det ”nødvendig for avgjørelse av saken”, jf. lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven) § 165 første ledd. Det vil som hovedregel være nødvendig for sakens avgjørelse å finne ut om siktede er psykotisk etter straffeloven § 44 fordi det vil være bestemmende for skyldspørsmålet. Siktede skal alltid undergis rettspsykiatrisk undersøkelse dersom det er aktuelt å idømme overføring til tvungent psykisk helsevern etter straffeloven § 39, jf. straffeprosessloven § 165 annet ledd nr. 1. Retten oppnevner den eller de som skal gjøre tjeneste som sakkyndig, jf. straffeprosessloven § 138 første ledd. Som hovedregel oppnevnes det én sakkyndig, men retten kan beslutte å oppnevne to eller flere hvis den finner at saken krever det, jf. straffeprosessloven § 139. I praksis oppnevnes som regel to psykiatrisk sakkyndige.

Det er kun den som var psykotisk på handlingstiden som kjennes straffri etter straffeloven § 44. En person som var tilregnelig på handlingstidspunktet, men som i ettertid har blitt psykotisk, vil fortsatt være strafferettslig ansvarlig for sine handlinger. Motsatt vil den som var psykotisk på handlingstidspunktet, men senere anses for å være tilregnelig ikke kunne straffes. Etterfølgende utilregnelighet etter straffeloven § 44 kan imidlertid føre til at straffesak ikke kan fremmes, jf. straffeprosessloven § 251, eller at dommen ikke kan fullbyrdes, jf. straffeprosessloven § 459.

⁶³ Ragnhild Hennem, ”Tilregnelighet”, *Materialisten: Tidsskrift for forskning, fagkritikk og teoretisk debatt*, 2008 nr. 4 s. 5 – 27 (s. 9)

4.2. Begrepet ”psykotisk”

Straffeloven § 44 bestemmer at den som på handlingstiden var ”psykotisk” ikke kan straffes. Ordlyden i bestemmelsen gir ingen indikasjon på forståelsen av begrepet ”psykotisk”, og heller ingen holdepunkter for hvilke vilkår som må foreligge.

Justis- og politidepartementet uttaler følgende i forarbeidene om hva som ligger i psykosebegrepet:

”Ved spørsmålet om hvilke tilstander som skal regnes som psykoser i straffelovens forstand, legges det avgjørende vekt på hvordan psykiatrien til enhver tid definerer psykosebegrepet. Det er i dag enighet blant psykiatere om at det som først og fremst kjennetegner en psykose, er at forholdet til virkeligheten i vesentlig grad er forstyrret. Evnen til å reagere adekvat på vanlige inntrykk og påvirkninger mangler. Den psykotiske mister ofte kontrollen over tanker, følelser og handlinger. De intellektuelle funksjoner kan derimot være i behold. Grensen mellom psykoser og andre sjelelige lidelser er ikke skarp.”⁶⁴

Den rettsmedisinske kommisjon definerer den kliniske psykosen som tilstedeværelse av ett, to eller tre av følgende fenomener: a) hallusinasjoner, b) vrangforestillinger og c) tenkningsforstyrrelser.⁶⁵ Kommisjonen understreker imidlertid at det ikke er alle kliniske psykoser som regnes som strafferettslige psykoser, og at det heller ikke er alle strafferettslige psykoser som regnes som kliniske psykoser.⁶⁶ I teorien foreligger det altså et juridisk psykosebegrep og et medisinsk psykosebegrep som ikke nødvendigvis er sammenfallende.

Det offisielle diagnosesystemet i Norge er ICD-10.⁶⁷ Det er et kriteriebasert diagnosesystem, som innebærer at man kan diagnostisere en tilstand ut fra om visse kriterier er oppfylt. Klinisk

⁶⁴ Ot.prp. nr. 87 (1993 – 1994) s. 22

⁶⁵ ”Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring”, Rapport fra utredningsgruppe oppnevnt av Justis- og politidepartementet 18. mai 2006 (Mæland-rapporten) vedlegg 7 s. 3

⁶⁶ *ibid.* vedlegg 7 s. 2

⁶⁷ Nyhetsbrev nr. 17 fra den rettsmedisinske kommisjons psykiatriske gruppe, mars 2007 s. 4

psykiatri (ICD-10-systemet) og rettspsykiatri er likevel ikke helt sammenfallende.⁶⁸ Eksempler på ICD-10-diagnoser som ikke omfattes av psykosebegrepet i straffeloven § 44 er ADHD, personlighetsforstyrrelser og seksuelle avvik.⁶⁹ Hensikten med straffeloven § 44 er å identifisere de lovbrysterne som har så alvorlig kognitiv svikt at man i Norge mener at de ikke bør være strafferettslig ansvarlig for sine handlinger.⁷⁰ Ved at psykiatriens definisjon til enhver tid vil være avgjørende, vil psykosebegrepet i straffeloven § 44 kunne endre seg over tid.

Forarbeidene til straffeloven § 44 presiserer at det sentrale psykosekriterium er at ”evnen til realistisk vurdering av ens forhold til omverdenen i vesentlig grad er opphevet”.⁷¹

Gjerningspersonens virkelighetsbilde må være så vesentlig forvrengt eller forstyrret at han ikke kan sies å ha ansvar for sine egne handlinger. Det kreves imidlertid ikke en altomfattende mangel på evne til realitetsvurdering.⁷² En realitetsbrist på en avgrenset sektor for den syke ”kan anta slike dimensjoner, og få slike konsekvenser for vedkommendes forhold til omverdenen” at det vil være riktig å vurdere ham som psykotisk etter straffeloven § 44.⁷³

For at en tilstand skal regnes som psykose etter straffeloven § 44 kreves det i tillegg at den har en viss varighet.⁷⁴ Forarbeidene synes å ta utgangspunkt i at bevissthetsforstyrrelser som varer i ”en dag eller mer” vil kunne være en egentlig psykose i straffelovens forstand.⁷⁵ Den rettsmedisinske kommisjon mener at en akutt og forbigående psykose må forutsettes å vare i

⁶⁸ Magnus Matningsdal, Gyldendal Rettsdata, note 400 til straffeloven § 44 (sist hovedrevidert 26.10.2012)

⁶⁹ Mæland-rapporten vedlegg 7 s. 14

⁷⁰ Randi Rosenqvist, *Rettspsykiatri – en introduksjon*, Gaustad 2009 s. 63

⁷¹ NOU 1990: 5 s. 38

⁷² *ibid.* s. 38

⁷³ *ibid.* s. 38

⁷⁴ NOU 1974: 17 s. 43

⁷⁵ *ibid.* s. 57

minst to døgn for å kunne medføre straffrihet.⁷⁶ Psykotiske ”episoder” som varer i minutter eller timer vil etter dette falle utenfor straffeloven § 44.

Høyesterett kom i Rt. 2008 s. 549 til at en psykose som er fremkalt ved selvforskyldt rus, og som vil forsvinne etter at den toksiske virkningen er opphørt, ikke skal anses som en straffriende psykose etter straffeloven § 44.⁷⁷ Dette samsvarer også med den generelle regelen i straffeloven § 45 om at bevisstløshet som følge av selvforskyldt rus ikke utelukker straff. Dersom de psykotiske symptomene varer utover rusvirkningen vil lovbrøyteren likevel vurderes under straffeloven § 44.⁷⁸

4.3. Begrepet ”...på handlingstiden”

Det er kun de som er aktivt psykotiske på handlingstiden som skal fritas for straff.⁷⁹ Det er således ikke tilstrekkelig i seg selv å ha en psykosed diagnose. Tidligere leder av Den rettsmedisinske kommisjon, Randi Rosenqvist, bemerker at det ikke er ”diagnosen som fritar for straff, men sykdommenes alvorlighetsgrad på tiden for de påklagede handlinger”.⁸⁰ En schizofren person vil eksempelvis være normalt fungerende og ikke-psykotisk i perioder.⁸¹ Det avgjørende for de psykiatriske sakkyndige, og deretter retten, vil være å ta stilling til om tiltalte var inne i en psykotisk periode da handlingen ble begått. Dersom svaret er ja, må han anses som utilregnelig og frifinnes.

Forarbeidene til straffeloven § 44 presiserer at en lovbrøyter som tidligere har vært psykotisk, og som under medikamentell behandling er blitt ”nesten symptomfri”, ikke skal anses som

⁷⁶ Mæland-rapporten vedlegg 7 s. 10

⁷⁷ Rt. 2008 s. 549 premiss 46

⁷⁸ NOU 1990: 5 s. 59

⁷⁹ *ibid.* s. 51

⁸⁰ Randi Rosenqvist, ”Rettspsykiatri etter Breivik-saken”, *Tidsskrift for Strafferett*, 2012 nr. 3 s. 323 – 328 (s. 324)

⁸¹ Mæland-rapporten vedlegg 7 s. 7

psykotisk i gjerningsøyeblikket av de psykiatriske sakkyndige og Den rettsmedisinske kommisjon.⁸² Forutsetningen er at den relativt symptomfrie perioden har vart i noen tid. Det vil da foreligge en presumsjon om at tiltalte ikke var psykotisk i gjerningsøyeblikket når han var symptomfri i tiden før handlingen.

Det er retten som avgjør spørsmålet om tiltalte var psykotisk på handlingstiden og dermed skal frifinnes. Den medisinske diagnosen er imidlertid avgjørende for at straffeloven § 44 skal komme til anvendelse, og en konsekvens av dette er at de psykiatriske sakkyndige anses som mest kompetente til å fastslå hvorvidt tiltalte var psykotisk eller ikke. De sakkyndiges konklusjon er ikke juridisk bindende for retten, men rettens konklusjon vil som hovedregel være i samsvar med den sakkyndige erklæringen.⁸³

4.4. Kort om beviskrav

Etter medisinsk tradisjon er det psykosens tilstedeværelse, og ikke fraværet av psykosen, som må påvises for at de psykiatriske sakkyndige skal konkludere med at tiltalte var psykotisk på handlingstiden.⁸⁴ Dersom de psykiatriske sakkyndige er i tvil om hvorvidt tiltalte var psykotisk på handlingstiden, må deres konklusjon bli ”ikke psykotisk”. De bør likevel gi uttrykk for tvilen i sine premisser.

Det er et anerkjent ufravikelig prinsipp på strafferettens område at rimelig tvil skal komme tiltalte til gode.⁸⁵ I dette ligger det at retten må avsi frifinnende dom dersom det er rimelig tvil om alle de subjektive og objektive straffbarhetsbetingelsene er oppfylt, herunder også om det foreligger omstendigheter som utelukker straffbarhet.⁸⁶ Det er uenighet i teorien om hvor sikre retten må være når det gjelder tiltaltes skyld, men det antas at beviskravet må ligge et

⁸² NOU 1990: 5 s. 41

⁸³ Aslak Syse, ”Strafferettslig (u)tilregnelighet juridiske, moralske og faglige dilemmaer”, *Tidsskrift for Strafferett*, 2006 nr. 3 s. 141 – 175 (s. 154)

⁸⁴ NOU 1990: 5. s. 53

⁸⁵ Johs. Andenæs, *Norsk straffeprosess*, 4. utgave, Oslo 2009 s. 160

⁸⁶ *ibid.* s. 160

sted mellom 90 og 100 % sikkerhet for at tiltalte er skyldig.⁸⁷ Retten må også i saker om utilregnelighet følge prinsippet om at tvilen skal komme tiltalte til gode.⁸⁸ Tiltalte må altså frifinnes dersom det foreligger rimelig tvil om hans tilregnelighet. Det fremgår imidlertid av forarbeidene til straffeloven § 44 at ”det i praksis nok stilles lavere krav til bevisets styrke når det gjelder tiltaltes tilregnelighet enn ved de øvrige straffbarhetsvilkår”.⁸⁹

Høyesterett har i Rt. 1979 s. 143 antatt at det foreligger et lavere beviskrav når det gjelder spørsmål om tiltaltes tilregnelighet enn ved den rene skyldvurderingen, men at sannsynlighetsovervekt for tilregnelighet ikke er tilstrekkelig.⁹⁰ Førstvoterende uttalte at det ikke kan utledes noen presis formulering av beviskravet av loven eller av praksis, slik at retten selv må vurdere hvorvidt tilstrekkelig tvil foreligger i den konkrete sak.⁹¹ Det samme synspunktet ble fulgt opp i Rt. 2003 s. 23.⁹² I begge sakene ble tiltalte under tvil funnet ”ikke sinnssyk i gjerningsøyeblikket” av de sakkyndige, og deretter kjent tilregnelige av retten.

4.5. Følgene av utilregnelighet

Når tiltalte er utilregnelig er konsekvensen at han eller hun ikke kan straffes. Straffeloven § 15 angir uttømmende de sanksjonsmåter som regnes som ”straff” i norsk rett. Etter denne bestemmelsen er ”fengsel, forvaring, hefte, samfunnsstraff, bøter og rettighetstap” de alminnelige straffer. Reaksjoner som faller utenfor lovens straffebegrep vil således som utgangspunkt kunne ilegges utilregnelige på lik linje med tilregnelige.⁹³ I praksis vil en utilregnelig lovbrøyer enten idømmes tvungen psykisk helsevern etter straffeloven § 39 eller frifinnes.

⁸⁷ *ibid.* s. 161

⁸⁸ Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004) s. 310

⁸⁹ NOU 1990: 5 s. 53

⁹⁰ Rt. 1979 s. 143 side 147

⁹¹ *ibid.* side 147

⁹² Rt. 2003 s. 23 premiss 13

⁹³ Ot.prp. nr. 87 (1993 – 1994) s. 22

Straffeloven § 39 gir retten mulighet til å overføre lovbrøyer som er straffri etter straffeloven § 44 første ledd til tvungent psykisk helsevern når det anses ”nødvendig for å verne samfunnet”. Det er altså ikke tilstrekkelig at det er gunstig for tiltalte å få psykiatrisk behandling. Det er opp til rettens skjønn å avgjøre om nødvendighetskravet er oppfylt i det konkrete tilfellet.⁹⁴ I tillegg kreves det at vilkårene i straffeloven § 39 nr. 1 eller nr. 2 er oppfylt.

Etter straffeloven § 39 nr. 1 første punktum må lovbrøyeren ha begått eller forsøkt å begå en alvorlig voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller ”en annen alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet, eller kunne utsette disse rettsgodene for fare”. I tillegg må det foreligge en nærliggende fare for gjentakelse, jf. straffeloven § 39 nr. 1 annet punktum. Gjentakelsesfaren må knytte seg til forbrytelser av samme art som nevnt i første punktum, og faren må knytte seg til en konkret krenkelse.⁹⁵ Ved farevurderingen skal det legges vekt på den begåtte forbrytelsen sammenholdt med lovbrøyerens adferd, sykdomsutvikling og psykiske funksjonsevne, jf. straffeloven § 39 nr. 1 tredje punktum.

Etter straffeloven § 39 nr. 2 kan en lovbrøyer som har begått eller forsøkt å begå en mindre alvorlig forbrytelse av samme art som nevnt i straffeloven § 39 nr. 1 idømmes tvungent psykisk helsevern, dersom han tidligere har begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt i nr. 1. Den aktuelle handlingen må være av samme art og alvorlighetsgrad som den tidligere handlingen.⁹⁶ En utilregnelig person som er tiltalt for tyveri av en kanne bensin, og som tidligere er dømt for ildspåsettelse, kan således ikke idømmes tvungent psykisk helsevern etter straffeloven § 39 nr. 2. Forberedelseshandlingen må i så fall ha gått over til å utgjøre et straffbart forsøk. Det er heller ikke noe vilkår om at lovbrøyeren er blitt dømt for det tidligere lovbruddet.⁹⁷ Vilåret om gjentakelsesfare er skjerpet etter straffeloven § 39 nr. 2 ved at den må antas å være ”særlig nærliggende”, jf. straffeloven § 39 nr. 2 annet punktum.

⁹⁴ NOU 1990: 5 s. 81

⁹⁵ Ot.prp. nr. 87 (1993 – 1994) s. 107

⁹⁶ *ibid.* s. 108

⁹⁷ *ibid.* s. 108

Dersom særlige grunner taler for det, kan retten bestemme at den domfelte skal overføres fra tvungent psykisk helsevern til anstalt under kriminalomsorgen når tilstanden hans ikke lenger er som beskrevet i straffeloven § 44 første ledd, jf. lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (psykisk helsevernloven) § 5-6 første ledd første og annet punktum. Vilkåret om gjentakelsesfare i straffeloven § 39 nr. 1 eller nr. 2 må imidlertid fortsatt være oppfylt, jf. psykisk helsevernloven § 5-6 første ledd tredje punktum.

Tvungent psykisk helsevern etter straffeloven § 39 kan kun opprettholdes så lenge vilkåret om gjentakelsesfare etter § 39 nr. 1 eller nr. 2 er oppfylt, jf. straffeloven § 39b første ledd.

Overføring til anstalt under kriminalomsorgen kan heller ikke skje dersom gjentakelsesfare etter § 39 nr. 1 eller nr. 2 ikke foreligger, jf. psykisk helsevernloven § 5-6 tredje ledd. Opphør av reaksjonen skjer gjennom vedtak av påtalemyndigheten eller ved dom, jf. straffeloven § 39b annet og fjerde ledd.

Straffeloven § 44 første ledd omfatter som nevnt de som er ansett psykotiske på gjerningstidspunktet. Overføring til tvungent psykisk helsevern etter straffeloven § 39 kan således idømmes både i de tilfeller der tiltalte fortsatt er psykotisk på domstidspunktet, og i de tilfeller der tiltalte ikke lenger befinner seg i en psykotisk tilstand.⁹⁸ Forarbeidene understreker imidlertid at det vil være få tilfeller hvor lovbrøtere som har begått alvorlig kriminalitet får en slik endring av sinnstilstanden, og hvor det samtidig kan konstateres særlig fare for tilbakefall.⁹⁹ Problemstillingen vil derfor sjeldent, om noen gang, komme på spissen.

⁹⁸ NOU 1990: 5 s. 82

⁹⁹ *ibid.* s. 82

Kapittel 5: Dansk rett

”At sindssyge (og andre psykisk avvigende) (normalt) ikke straffes kan hverken begrundes med at straf ville være nytteløs eller formålsløs. Begrundelsen er moralsk: Det ville stride mod et fundamentalt moralsk princip at straffe personer der ikke er skyldige.”¹⁰⁰

Alf Ross

5.1. Generelt

Dansk strafferett har i likhet med den norske strafferetten et vilkår om tilregnelighet. For at tilregnelighetskriteriet skal kunne drøftes, anses det som en betingelse at det foreligger en straffbar handling og subjektiv skyld.¹⁰¹ Dersom tiltalte ikke har handlet med nødvendig forsett skal han frifinnes av den grunn. Det forutsettes dermed at utilregnelige er i stand til å handle med forsett.

I dansk strafferett vil det faktum at gjerningspersonen anses som psykotisk imidlertid ikke være ensbetydende med at han eller hun fritas for straff. Det stilles i tillegg et krav om at gjerningspersonen ”af denne grund var utilregnelig”.¹⁰² Det er således ingen automatikk i at en medisinsk dokumentert psykotisk tilstand fører til at gjerningspersonen må anses for å være utilregnelig, i motsetning til i norsk strafferett. De psykotiske kan enten være tilregnelige eller utilregnelige, og det er kun de utilregnelige som er straffrie.¹⁰³

¹⁰⁰ Alf Ross, ”Om tilregnelighed”, *Tidsskrift for rettsvitenskap* 1973 s. 257 - 307 (s. 304)

¹⁰¹ Gorm Toftegaard Nielsen, *Strafferet I – Ansvar*, 3. utgave, København 2008 s. 261

¹⁰² *ibid.* s. 261

¹⁰³ Ragnhild Hennum, ”Tilregnelighet”, *Materialisten: Tidsskrift for forskning, fagkritikk og teoretisk debatt*, 2008 nr. 4 s. 5 – 27 (s. 17)

5.2. Straffereaksjoner

De alminnelige straffer er fengsel og ”hæfte” (bøter), jf. den danske straffeloven § 31.

Fengsel kan idømmes på livstid eller på bestemt tid, jf. den danske straffeloven § 33 første ledd. Retten kan bestemme at fengselsstraffen skal være betinget dersom den ikke finner det påkrevd at straffen skal fullbyrdes, jf. den danske straffeloven § 56 første ledd. Retten kan også sette som vilkår for den betingede dommen at den domfelte i hele eller deler av prøvetiden skal underlegges tilsyn, eller sette andre vilkår som den finner formålstjenlige, jf. den danske straffeloven § 57. Dersom betinget dom etter den danske straffeloven §§ 56 og 57 ikke finnes å være tilstrekkelig, kan retten avsi betinget dom med vilkår om samfunnstjeneste, dersom tiltalte er egnet til det, jf. den danske straffeloven § 62 første ledd.

5.3. Den medisinske vurderingen

Når de foreliggende opplysninger om tiltalte eller den straffbare handlingen gir grunn til å tro at han er sinnssyk eller at hans mentale tilstand avviker fra det normale, skal det foretas en psykiatrisk undersøkelse av ham.¹⁰⁴ Etter Bekendtgørelse af lov om rettens pleje, LBK nr. 1008 af 24. oktober 2012 (retsplejeloven) § 809 første ledd første punktum skal siktede ”underkastes mentalundersøgelse, når dette findes at være af betydning for sagens afgørelse”. Undersøkelsen foretas av Retspsykiatrisk Klinik i København, en spesiallege i psykiatri eller en embetslege.¹⁰⁵

Den danske straffeloven § 16 bestemmer at personer som på gjerningstidspunktet var utilregnelige på grunn av ”sindssygdом eller tilstande, der må ligestilles hermed” ikke kan straffes. I forarbeidene til den danske straffeloven § 16 uttaler Retslægerådet følgende om begrepet ”sindssygdом”:

¹⁰⁴ Vagn Greve, *Straffene*, 2. utgave, København 2002 s. 179 - 180

¹⁰⁵ *ibid.* s. 180

”Uanset den aktuelle diskussion om det psykiatriske sygdomsbegreb kan det konstateres, at der hersker udbredt faglig enighed om, hvad en sindssygdom (psykose) er - nemlig en psykisk abnormtilstand, i første række kendetegnet ved en ændring af realitetsvurderingen, et indgreb i patientens muligheder for at opleve og vurdere sin omverden og sig selv, sin tilstand og sine handlinger i overensstemmelse med »virkeligheden« i. e. i overensstemmelse med hans egen tidligere oplevelse af samme emner resp. med omgivelsernes vurdering heraf.”¹⁰⁶

Begrepet ”sindssygdom” omfatter de tilstander som etter dansk psykiatrisk terminologi sammenfattes under betegnelsen ”sindssygdom” eller betegnelsen ”psykose”.¹⁰⁷ Eksempler på slike tilstander er manio-depressiv psykose, schizofreni, senil demens, visse traumatiske lidelser og psykogene (reaktive) psykoser.¹⁰⁸ Langvarig misbruk av alkohol eller euforiserende stoffer som har ført til sinnssykdom (kronisk alkoholpsykose o.l.) omfattes også av den danske straffeloven § 16.¹⁰⁹ Danmark benytter også ICD-10 som diagnostiseringssystem, men ikke alle ICD-10-diagnosene er umiddelbart anvendelige i en rettspsykiatrisk sammenheng.¹¹⁰ Den eldre ICD-8 inneholdt en psykoseklassifikasjon som i stor grad er i overensstemmelse med ”sindssygdom”-begrepet i dansk strafferett.¹¹¹ ICD-8 brukes derfor sammen med ICD-10 i rettspsykiatrisk praksis.¹¹²

Vurderingen av om gjerningspersonen var sinnssyk på handlingstiden må i stor grad bygge på opplysninger om hans tilstand forut for gjerningen og iakttagelser av hans adferd etter

¹⁰⁶ Betænkning om de strafferetlige særforanstaltninger nr. 667 (1972) bil. 3 s. 172

¹⁰⁷ *ibid.* s. 20

¹⁰⁸ *ibid.* s. 20

¹⁰⁹ UfR 2008.683 2H s. 689

¹¹⁰ Greve, *Straffene* (2002) s. 178

¹¹¹ Mette Brandt-Christensen og Aksel Bertelsen, ”Sindssygdomsbegrebet i straffelov og psykiatrilov”, *Ugeskrift for Læger*, 2010 nr. 17 s. 1274 – 1276 (s. 1275)

¹¹² Greve, *Straffene* (2002) s. 178

gjerningen.¹¹³ Dersom det er tvil om gjerningspersonen var sinnssyk, bør det gjøres rede for i de sakkyndiges mentalerklæring.¹¹⁴

Det er ikke noe krav om at psykosen må ha vært langvarig. I UfR 1977.889 V var en mann tiltalt for ferdselsforseelser med motorvogn. Tiltalte hadde under bilkjøring fått insulinsjokk som følge av ”vanskelig regulerbar sukkersyge”, og var derfor ute av stand til å føre kjøretøyet på en betryggende måte. Retten fant at tiltalte befant seg i en tilstand som omfattet av den danske straffeloven § 16 første ledd og dermed måtte frifinnes.

Også tilstander som ”må ligestilles” med sinnssykdom vil være omfattet av den danske straffeloven § 16, jf. den danske straffeloven § 16 første ledd første punktum. Begrepsbruken tilsvarer ikke noen psykiatrisk klassifikasjon, men skal omfatte grensetilfeller hvor en psykisk avvikende tilstand har medført en ”lige så indgribende sygelig forandring af sjælelivet som en sindssygdøm”.¹¹⁵ Eksempler på slike tilstander vil være epileptisk tåketilstand, jf. UfR 1969.314 H, og demens etter alvorlig kranietraume, jf. UfR 1993.921 H. Det er ikke noe krav om at tilstanden er permanent eller langvarig.¹¹⁶

Etter den danske straffeloven § 16 første ledd tredje punktum kan retten straffedømme når sinnssykdommen er forårsaket av inntakelse av alkohol eller andre rusmidler. Det kreves også at det foreligger særlige grunner, eksempelvis at tiltalte tidligere har vært i en liknende tilstand, og at han derfor kan bebreides for å ha inntatt rusmidler.¹¹⁷ Det er et avgjørende vilkår at sinnssykdommen er forbigående og en direkte følge av rusmiddelinntaket. Dersom gjerningspersonen allerede har en grunnlidelse, eksempelvis schizofreni, og begår en straffbar handling i ruspåvirket tilstand, vil unntaket i den danske straffeloven § 16 første ledd tredje

¹¹³ Vagn Greve mfl., *Kommenteret straffelov: Almindelig del*, 9. utgave, København 2009 s. 210

¹¹⁴ Betænkning om de strafferetlige særforanstaltninger nr. 667 (1972) s. 27

¹¹⁵ Greve mfl., *Kommenteret straffelov: Almindelig del* (2009) s. 210

¹¹⁶ Toftegaard Nielsen (2008) s. 259

¹¹⁷ Peter Gottlieb mfl., ”Rustilstande og (u)tilregnelighed”, *Juristen*, 2008 nr. 6 s. 177 – 187 (s. 185)

punktum ikke komme til anvendelse.¹¹⁸ Han vil da måtte kjennes straffri etter den danske straffeloven § 16 første ledd første punktum, forutsatt at han er utilregnelig. Dette gjelder uavhengig av om rusen isolert sett er normal eller sinnssykelig.¹¹⁹ Unntaket i den danske straffeloven § 16 første ledd tredje punktum kommer dessuten kun til anvendelse på tilfeller der inntakelsen av rusmiddelet har utløst en ”akut opstående og hastigt forløbende sindssygdome”.¹²⁰ Sinnssykdom fremkalt av lengre tids rusmisbruk vil ikke være akutt opstående, og er dermed ikke omfattet av unntaket i tredje punktum. Det er ikke klarlagt hva som skal forstås med begrepet ”hastigt forløbende”, men en sinnssyk tilstand vil neppe anses for å være ”hastigt forløbende” hvis den varer i mer enn et par dager etter at den toksiske virkningen av rusmiddelinntakelsen er opphørt.¹²¹ Dersom et av eller begge vilkårene ikke er oppfylt, vil sinnssykdommen ikke omfattes av unntaket i den danske straffeloven § 16 første ledd tredje punktum, og hovedregelen i § 16 første ledd første punktum kommer til anvendelse.

Den rettspsykiatriske diagnosen er ikke formelt bindende for domstolene, men vil som hovedregel bli tatt til følge.¹²²

5.4. Den rettslige vurderingen

Det faktum at tiltalte var psykotisk på gjerningstidspunktet vil ikke automatisk føre til at han må anses som straffri etter den danske straffeloven § 16. Han må også anses for å være ”utilregnelig” som følge av sinnssykdommen. Etter at de psykiatriske sakkyndige har avgitt sin rapport, er det opp til retten å bestemme om tiltalte skal anses for å være tilregnelig eller utilregnelig etter den danske straffeloven § 16 første ledd første punktum. Bestemmelsens utforming gir den en dynamisk karakter som gir retten stort spillerom. Retten kan velge å

¹¹⁸ *ibid.* s. 178

¹¹⁹ *ibid.* s. 178

¹²⁰ UfR 2008.683 2H s. 689

¹²¹ Peter Gottlieb mfl., ”Rustilstande og (u)tilregnelighed”, *Juristen*, 2008 nr. 6 s. 177 – 187 (s. 185)

¹²² Toftegaard Nielsen (2008) s. 259

utvide bestemmelsens område ved å fastslå at den psykiatriske diagnosen er en ”tilstande, der må ligestilles hermed”, eller å innskrenke den ved å bestemme at tiltalte var sinnssyk, men ikke utilregnelig.¹²³

Bestemmelsen gir ingen anvisning på hvilke kriterier som inngår i utilregnelighetsvurderingen. Straffelovrådet har uttalt at det ikke synes tilsiktet fra lovgivers side at uttrykket ”utilregnelig” skulle binde retten til bestemte kriterier for å muliggjøre straff.¹²⁴ Ordlyden skulle heller forhindre at en legerklæring om sinnssykdom under alle omstendigheter skulle utelukke straff, og at begrepet må oppfattes som en ”forholdsvis ubestemt reservation om mulighet for strafansvar”.¹²⁵ Forarbeidene antyder en veiledende betydning av begrepet ”utilregnelig” gjennom uttalelser om ”tilregnelighetsbegrebets ”naturlige betydning”.¹²⁶ Med tilregnelighetsbegrebets naturlige betydning er det formentlig tenkt på evnen til under visse omstendigheter å handle ”fornuftsmæssigt” (fornuftig) i betydningen ”upåvirket af sindssygdommen”.¹²⁷ Av dette kan det tolkes at en utilregnelig person ikke har evnen til å handle fornuftig eller upåvirket av sinnssykdommen.

Etter dette er det uklart hva som ligger i at tiltalte må være utilregnelig som følge av sinnssykdommen. Knud Waaben mener at begrepet ”utilregnelig” først og fremst skal markere at den endelige avgjørelse om straffansvar eller straffrihet ”er rettens afgørelse, når sindssygdom på gerningstiden er konstateret”.¹²⁸

Den medisinske diagnosen vil som nevnt ikke være avgjørende, men vil utgjøre det vesentligste kriteriet ved tilregnelighetsvurderingen etter den danske straffeloven § 16.¹²⁹ I praksis vil en psykiatrisk erklæring som konkluderer med sinnssykdom som hovedregel føre

¹²³ Vagn Greve, *Det strafferetlige ansvar*, 2. utgave, København 2004 s. 159

¹²⁴ Betænkning om de strafferetlige særforanstaltninger nr. 667 (1972) s. 21

¹²⁵ *ibid.* s. 21

¹²⁶ *ibid.* s. 21

¹²⁷ *ibid.* s. 21

¹²⁸ Knud Waaben, *Strafferettens almindelige del II – Sanktionslæren*, 5. utgave, København 2001 s. 133

¹²⁹ Toftegaard Nielsen (2008) s. 258

til at tiltalte blir kjent utilregnelig og dermed også straffri. Likevel finnes det eksempler fra rettspraksis der retten har funnet tiltalte tilregnelig til tross for at han var konstatert sinnssyk i gjerningsøyeblikket. Et eksempel er Vestre Landsrets dom i UfR 1966.460 V der en tannlege var tiltalt for å ha oppgitt uriktige opplysninger om skattbar inntekt i en periode på fem år. To spesialleger i psykiatri og Retslægerådet avga erklæringer, som alle konkluderte med at tiltalte var sinnssyk. Retten kom til at tiltalte var tilregnelig til tross for sinnssykdommen da ”[d]er findes ikke at foreligge holdepunkter for at antage, at der har været en sådan forbindelse mellem tiltaltes i de lægelige erklæringer omhandlede sindssygdom og hans urigtige oplysninger til skattemyndighederne, at han kan anses for at have været utilregnelig.”¹³⁰

Også i andre dommer der retten har konkludert med tilregnelighet synes det at retten har lagt vekt på manglende årsakssammenheng mellom sinnssykdommen og den straffbare handlingen.¹³¹ Et eksempel er UfR 1968.885 2V der en mann var tiltalt for å ha ført motorvogn i alkoholpåvirket tilstand. Landsretten uttalte at det var usikkert om tiltalte befant seg i en klart sinnssykelig tilstand eller i en avvenningstilstand etter langvarig alkoholmisbruk. Etter bevisførselen kom retten til at det måtte antas at tiltalte på gjerningstidspunktet befant seg i en tilstand som må likestilles med sinnssykdom, men at det ikke var holdepunkter for å anta at ”der er en sådan sammenhæng mellem den nævnte sjælelige defekttilstand og det af ham begående forhold, at dette ikke kan tilregnes ham som straffbart”.¹³² Tiltalte ble derfor funnet å være tilregnelig slik at bøtestrafen kunne opprettholdes.

5.5. Følgene av utilregnelighet

Dersom tiltalte anses for å være utilregnelig, er konsekvensen at han ikke kan straffes, jf. den danske straffeloven § 16 første ledd første punktum. Utilregnelige kan imidlertid idømmes

¹³⁰ UfR 1966.460 V s. 460

¹³¹ Waaben (2001) s. 133

¹³² UfR 1968.885 2V s. 887

andre reaksjoner enn straff, eksempelvis rettighetsfrakjennelse og konfiskering.¹³³ Dommen skal lyde på frifinnelse av tiltalte.¹³⁴ At tiltalte ikke kan straffes er likevel ikke ensbetydende med at han vil gå fri. Forarbeidene forklarer ”straffrihed” med at vurderingsgrunnlaget endres når en sinnssyk har begått en straffbar handling, og at det markeres en avstandtagen fra det vi normalt forbinder med straff.¹³⁵ I praksis benyttes den frifinnende dommen som oftest i kombinasjon med en særreaksjon etter den danske straffeloven § 68.¹³⁶

Den danske straffeloven § 68 bestemmer at retten kan treffe avgjørelse om anvendelse av ”andre foranstaltninger” i de tilfeller der tiltalte frifinnes for straff i medhold av § 16. Dersom mindre inngripende reaksjoner ikke finnes å være tilstrekkelige, kan retten beslutte at tiltalte idømmes anbringelse i hospital for sinnslidende, anbringelse i institusjon for åndssvake, psykiatrisk behandling eller annen særlig pleie og behandling. Oppregningen er ikke uttømmende, slik at andre rettsfølger enn de nevnte kan anvendes.¹³⁷ Retten kan også velge å ikke ilegge noen reaksjon hvis den finner at tiltalte ikke har behov for noen foranstaltning, men det skjer sjeldent i praksis.¹³⁸ Likevel er det tiltaltes tilstand på domstidspunktet som er avgjørende. Hvis han ikke lenger er sinnssyk og verken kriminalforebyggende eller behandlingmessige hensyn taler for idømmelse av reaksjon, vil resultatet bli at han ikke idømmes noen foranstaltning.¹³⁹

Domstolene følger som hovedregel Retslegerådets uttalelser om hvorvidt den danske straffeloven § 16 kommer til anvendelse i den enkelte sak, men domstolene idømmer ofte en annen foranstaltning enn den som rådet foreslår.¹⁴⁰ Særlig i de tilfeller der tiltalte har begått alvorlige voldshandlinger har Højesteret valgt å idømme anbringelse på hospital fremfor

¹³³ Greve, *Det strafferetlige ansvar* (2004) s. 159

¹³⁴ Greve, *Straffene* (2002) s. 183

¹³⁵ Betænkning om de strafferetlige særforanstaltninger nr. 667 (1972) s. 19

¹³⁶ Greve, *Straffene* (2002) s. 183

¹³⁷ Betænkning om de strafferetlige særforanstaltninger nr. 667 (1972) s. 33

¹³⁸ Toftegaard Nielsen (2008) s. 263

¹³⁹ Betænkning om de strafferetlige særforanstaltninger nr. 667 (1972) s. 33

¹⁴⁰ Toftegaard Nielsen (2008) s. 265

ambulant (poliklinisk) behandling fordi anbringelse gir samfunnet en høyere grad av sikkerhet.¹⁴¹ Hvilken reaksjon som velges beror i betydelig grad på tiltaltes farlighet og behandlingsbehov.¹⁴² I tillegg skal det være proporsjonalitet mellom den begåtte forbrytelsen og foranstaltningen.¹⁴³

Foranstaltningene kan benyttes så lenge de finnes formålstjenlige for å forebygge nye lovovertridelser, jf. den danske straffeloven § 68 første punktum. Den mest inngripende foranstaltningen er dom på anbringelse i institusjon.¹⁴⁴ Når den tiltalte idømmes institusjonsbehandling skal det derfor som hovedregel settes en lengstetid på fem år, jf. den danske straffeloven § 68 a første ledd første punktum. Ved enkelte alvorlige forbrytelser fastsettes det imidlertid som hovedregel ingen lengstetid, jf. den danske straffeloven § 68 a annet ledd første punktum. Ved andre foranstaltninger enn institusjonsopphold skal lengstetiden ikke overstige tre år, med mindre særlige grunner foreligger, jf. den danske straffeloven § 68 a tredje ledd første og annet punktum. Den samlede tiden kan da ikke overstige fem år, jf. den danske straffeloven § 68 a tredje ledd tredje punktum.

Til forskjell fra norsk gjeldende rett kan personer som er utilregnelige etter den danske straffeloven § 16 dømmes til forvaring, jf. den danske straffeloven § 68 tredje punktum jf. § 70. Forvaring regnes som en reaksjon innenfor det kriminalrettslige sanksjonssystem, og bestemmelsen er derfor et unntak fra utgangspunktet om at utilregnelige skal være straffri.¹⁴⁵ Bestemmelsen er inntatt av praktiske hensyn for de tilfeller der den dømte i tillegg til å være sinnssyk er preget av ”en vedvarende svær karakterafvigelse”, men vil kun sjeldent være aktuell å benytte.¹⁴⁶ Anbringelse i forvaring kan kun skje dersom vilkårene i den danske straffeloven § 70 er oppfylt, jf. den danske straffeloven § 68 tredje punktum.

¹⁴¹ *ibid.* s. 265

¹⁴² *ibid.* s. 263

¹⁴³ *ibid.* s. 266

¹⁴⁴ *ibid.* s. 264

¹⁴⁵ Greve mfl., *Kommenteret straffelov: Almindelig del* (2009) s. 379

¹⁴⁶ *ibid.* s. 379

Kapittel 6: Svensk rett

”Snarare är fråga om fall, der han har kunnat följa lagen, men ändå inte bör klandras: att av honom kräva laglydnad vore att ställa orimliga krav. Om man så vill kan man tala om en det-kan-inte-begäras-princip. Att i sådana fall visa förståelse för mänsklig ofullkomlighet snarare stärker än försvagar lagens auktoritet.”¹⁴⁷

Nils Jareborg

6.1. Generelt

Svensk strafferett hadde inntil 1965 en liknende utilregnelighetsregel som i norsk rett. Etter den tidligere strafflag 16. februar 1864 5:5 skulle den tiltalte være ansvarsfri dersom han hadde begått en straffbar gjerning under innflytelse av ”sinnessjukdom, sinnessløshet eller annen sjælslig abnormitet av så djupgåande natur att den måste anses jämställd med sinnessjukdom”.¹⁴⁸ Sverige fulgte dermed et psykologisk prinsipp med et kausalt tilleggskriterium, ved at det krevdes årsakssammenheng mellom sykdommen og den straffbare handlingen. Dette prinsippet ble fraveket ved ikraftsettelse av Brottsbalken i 1965.

Brottsbalken skiller seg fra de øvrige skandinaviske straffelovene ved at den ikke stiller krav om tilregnelighet for å kunne straffe.¹⁴⁹ Loven bygger på en tanke om at alle mennesker er i stand til å utøve forbrytelser uavhengig av deres sinnstilstand.¹⁵⁰ Betydningen av hvorvidt tiltalte var psykisk syk på gjerningstidspunktet har derfor kun relevans ved straffeutmålingen,

¹⁴⁷ Nils Jareborg, *Straffrättens ansvarslära*, Uppsala 1994 s. 258

¹⁴⁸ Ulf Berg mfl., *Kommentar till Brottsbalken Del III (25 – 38 kap.): Påföljder m.m. Följdförfattningar*, 4. utgave, Stockholm 1994 s. 255

¹⁴⁹ Petter Asp, Magnus Ulväng og Nils Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, Uppsala 2010 s. 399

¹⁵⁰ *ibid.* s. 400

og ikke ved skyldspørsmålet slik tilfellet er i norsk strafferett.¹⁵¹ Dette prinsippet uttrykkes som at gjerningspersonen kan dømmes til ansvar for lovbruddet, men at det gjelder særskilte begrensninger for reaksjonsvalget.¹⁵² Som et generelt utgangspunkt vil en psykotisk tilstand hos gjerningspersonen dermed ikke automatisk føre til straffrihet og frifinnelse. Sverige følger således verken det medisinske prinsipp, det psykologiske prinsipp eller det blandede prinsipp, men har en egen variant som ingen andre kjente rettsstater følger.¹⁵³

6.2. Straffereaksjoner

Brottsbalken 1:3 angir hvilke reaksjoner som kan anvendes i svensk strafferett. Loven skiller mellom begrepene ”straff” og ”påföljd”. De to reaksjoner som regnes som ”straff” er bøter og fengsel. Reaksjonene ”villkorlig dom, skyddstilsyn och överlämnande til särskild vård” kan også benyttes, men regnes ikke for å være ”straff”, jf. bestemmelsens ordlyd.

”Villkorlig dom” tilsvarende den norske reaksjonsformen ”betinget fengsel”. Den tiltalte blir ilagt en prøvetid på to år, jf. Brottsbalken 27:3. Dommen kan kombineres med bøter, jf. Brottsbalken 27:1, eller samfunnstjeneste, jf. Brottsbalken 27:2a. Dersom den domfelte begår nye lovbrudd under prøvetiden oppheves den betingede dommen, og retten kan ilegge en ny felles dom for både det nye og det gamle lovbruddet, jf. Brottsbalken 34:1.

Reaksjonen ”skyddstilsyn” likner den betingede dommen, ved at tiltalte blir underlagt en prøvetid på tre år, jf. Brottsbalken 28:4. Valget mellom ”villkorlig dom” og ”skyddstilsyn” beror på om den tiltalte har behov for tilsyn.¹⁵⁴ Det første året av prøvetiden føres det tilsyn med den dømte gjennom den svenske friomsorgen, jf. Brottsbalken 28:5 og förordning (1998:642) om verkställighet av frihetspåföljder (FrivF) 5:1. Tilsynet kan kombineres med

¹⁵¹ *ibid.* s. 400

¹⁵² Mats Dahlström, Anette Strand-Westerlund og Gösta Westerlund, *Brott och påföljder*, 4. utgave, Göteborg 2011 s. 469

¹⁵³ Jareborg (1994) s. 258

¹⁵⁴ Dahlström, Strand-Westerlund og Westerlund (2011) s. 449

bøter, jf. Brottsbalken 28:1, samfunnstjeneste, jf. Brottsbalken 28:2a, kontraktsvård, jf. Brottsbalken 30:9 annet ledd punkt 3, eller fengsel, jf. Brottsbalken 28:3.

6.3. Brottsbalken 30:6

Brottsbalken 30:6 inneholder regler om hvilke straffereaksjoner som kan idømmes en psykotisk gjerningsperson. Frem til 1. juli 2008 hadde Brottsbalken 30:6 et absolutt forbud mot å dømme den som hadde begått lovbrudd under påvirkning av en alvorlig psykisk forstyrrelse til fengsel. Etter lovendring 1. juli 2008¹⁵⁵ skal den som har begått en straffbar handling under påvirkning av en ”allvarlig psykisk störning” (alvorlig psykisk forstyrrelse) som hovedregel dømmes til en annen sanksjon enn fengselsstraff, jf. Brottsbalken 30:6 første ledd første punktum. Det foreligger ikke lenger et fengselsforbud, men en presumsjon om at en annen sanksjon enn fengsel skal velges.¹⁵⁶

Forarbeidene til Brottsbalken 30:6 bemerker at det bør stilles betydelig strengere krav for å kunne idømme fengselsstraff når tiltalte lider av en alvorlig psykisk forstyrrelse enn ellers.¹⁵⁷ Retten kan derfor kun idømme fengselsstraff dersom det finnes ”synnerliga skäl” (særlige grunner), jf. Brottsbalken 30:6 første ledd annet punktum. I vurderingen skal det blant annet legges vekt på om lovbruddet har en høy strafferamme, hvorvidt den tiltalte ikke har behov eller har et begrenset behov for psykiatrisk helsevern, om den tiltalte selv forårsaket sin tilstand gjennom rus eller på annen måte, og omstendighetene for øvrig, jf. Brottsbalken 30:6 første ledd tredje punktum nr. 1 til 4. Retten må foreta en konkret helhetsvurdering av alle relevante omstendigheter i den enkelte sak.¹⁵⁸ Forarbeidene uttaler at fengselsstraff som hovedregel ikke bør idømmes dersom strafferammen er mindre enn fire år.¹⁵⁹ Det er dermed forutsatt at fengsel kun skal brukes i de mer alvorlige tilfeller av kriminalitet. Det skal også

¹⁵⁵ Lag (2008:320) om ändring i Brottsbalken

¹⁵⁶ Prop. 2007/08:97 s. 1

¹⁵⁷ *ibid.* s. 21

¹⁵⁸ *ibid.* s. 21

¹⁵⁹ *ibid.* s. 23

legges stor vekt på tiltaltes behov for psykiatrisk behandling.¹⁶⁰ Fengsel kan eksempelvis idømmes når et alvorlig lovbrudd er begått under påvirkning av en akutt forbigående psykose.¹⁶¹ Tiltalte vil i slike tilfeller ikke ha behov for behandling etter at psykosen er over, slik at psykisk helsevern ikke er en hensiktsmessig sanksjon. Når lovbruddet er av en alvorlig art anses straffrihet for å være uheldig, slik at det anses rimelig å dømme tiltalte til fengsel. Bedømmelsen av tiltaltes behandlingsbehov skal gjøres på bakgrunn av den psykiatriske utredningen som foreligger på tidspunktet for hovedforhandlingen.¹⁶² Retten bør likevel gå ut fra at behovet for behandling er av mer enn begrenset omfang dersom det ikke fremkommer noe som taler i motsatt retning.¹⁶³ Det er fraværet av behovet som må sannsynliggjøres, og ikke tilstedeværelsen.

En av forutsetningene for lovendringen i 2008 var at muligheten for å idømme fengselsstraff ikke skulle omfatte de mest alvorlig psykisk forstyrrede lovbrysterne.¹⁶⁴ Retten kan derfor ikke idømme fengselsstraff dersom den tiltalte som følge av den alvorlige psykiske forstyrrelsen har manglet evnen til å innse den straffbare handlingens betydning, eller å tilpasse sine handlinger etter en slik innsikt, jf. Brottbalken 30:6 annet ledd første punktum. Tiltalte mangler innsiktsevne når han eller hun i betydelig grad har sviktet i sin vurdering av situasjonen som lovbruddet ble begått i.¹⁶⁵ Tiltalte kan imidlertid ha oppfattet og vurdert situasjonen riktig, men likevel manglet evnen til å handle på riktig måte. Tilfeller der tiltalte som følge av sin tilstand mangler evnen til å kontrollere sine handlinger, eksempelvis under påvirkning av kontrollerende stemmer i hodet, vil omfattes av Brottbalken 30:6 annet ledd første punktum andre alternativ.¹⁶⁶

¹⁶⁰ *ibid.* s. 23

¹⁶¹ *ibid.* s. 23

¹⁶² *ibid.* s. 38

¹⁶³ *ibid.* s. 23

¹⁶⁴ *ibid.* s. 25

¹⁶⁵ *ibid.* s. 40

¹⁶⁶ *ibid.* s. 40

Fengselsforbudet kommer kun til anvendelse når det er årsakssammenheng mellom den alvorlige psykiske forstyrrelsen og den straffbare handlingen, jf. ordlyden ”under påverkan av”. Forbudet gjelder ikke når kravet til sammenheng ikke er oppfylt, selv om det foreligger en alvorlig psykisk forstyrrelse hos tiltalte.¹⁶⁷ Forarbeidene til Brottsbalken 30:6 bemerker at det sjeldent vil være vanskelig å ta stilling til om det foreligger en årsakssammenheng, og at det som oftest vil være åpenbart at den straffbare handlingen ble begått under påvirkning av forstyrrelsen.¹⁶⁸ Likevel presiseres det at kravet til årsakssammenheng ikke kan anses oppfylt dersom den psykiske forstyrrelsen ikke må antas å ha hatt en avgjørende innflytelse på gjerningspersonens handlemåte.¹⁶⁹

I NJA 2007 s. 180 var en mann tiltalt for bedrageri og regnskapsmessig svindel i perioden 31. desember 2003 til 1. juli 2004. Tiltalte forklarte at han var deprimert med selvmordstanker fra og med slutten av 2003, og forsøkte å ta sitt eget liv ved tre anledninger i 2004. Retten innhentet rapporter fra to psykiatriske sakkyndige som begge konkluderte med at det ikke var usannsynlig at tiltalte hadde en psykisk forstyrrelse på handlingstiden, men at det var vanskelig å se noen årsakssammenheng mellom depresjonen og de straffbare handlingene. Kun den ene av de to psykiatriske sakkyndige mente at den psykiske forstyrrelsen var alvorlig, og at den dessuten bare hadde vært alvorlig i den siste delen av handlingstiden. Högsta domstolen kom til at det ikke kunne utelukkes at tiltalte led av en alvorlig psykisk forstyrrelse på handlingstiden, men at den ”med hänsyn härtill inte antas ha haft ett sådant avgörande inflytande på hans handlingssätt som är en förutsättning för att han skall anses ha begått brotten under påverkan av en allvarlig psykisk störning”.¹⁷⁰ Det ble særlig lagt vekt på at tiltalte i hele det aktuelle tidsrommet hadde vært rasjonell og vært preget av en adekvat og kontrollert oppførsel. I tillegg var handlingene begått over en lang tidsperiode, og arbeidet med de falske fakturaene hadde krevd fortløpende og forholdsvis kompliserte tiltak. Retten kom derfor til at fengselsforbudet ikke kom til anvendelse, og at tiltalte således kunne idømmes fengsel.

¹⁶⁷ Prop. 1990/91:58 bil. 2 s. 531

¹⁶⁸ *ibid.* s. 458

¹⁶⁹ *ibid.* s. 458

¹⁷⁰ NJA 2007 s. 180 side 192 - 193

Fengselsforbudet gjelder heller ikke når tiltalte har fremkalt sin manglende handleevne ved selvforskyldt rus eller på annen måte som i Brottbalken 30:6 første ledd tredje punktum nr. 3, jf. Brottbalken 30:6 annet ledd andre punktum.

Om retten i tilfeller som nevnt i Brottbalken 30:6 første eller andre ledd finner at fengselsstraff ikke bør ilegges, og den ikke finner at andre alternativer er aktuelle, skal tiltalte kjennes straffri, jf. Brottbalken 30:6 tredje ledd. Dette vil særlig være tilfelle når tiltalte ved domstidspunktet ikke lenger har behov for psykisk helsevern eller psykiatrisk omsorg.¹⁷¹ Straffriheten er imidlertid ikke en frifinnelse. Den tiltalte får en dom som ilegger ham skyldansvar, men han blir ikke idømt en straffesanksjon.¹⁷²

6.4. Begrepet ”allvarlig psykisk störning”

I motsetning til psykosebegrepet i norsk rett er ”allvarlig psykisk störning” utelukkende et juridisk begrep som i utgangspunktet ikke har noen direkte sammenheng med den medisinske tilstanden. Dette er en konsekvens av at Sverige følger en variant av det psykologiske prinsipp, der det kreves ytterlige vilkår ut over den medisinske diagnosen. Begrepet ”psykisk störning” brukes som en samlebetegnelse på ”alla slag av psykiska sjukdomar, abnormiteter och defekter”.¹⁷³ Forarbeidene understreker at ”allvarlig psykisk störning” er en kvalifisert form for psykiske forstyrrelser.¹⁷⁴

I straffesaker kan retten beslutte at tiltalte skal underlegges rettspsykiatrisk undersøkelse med det formål å bedømme om han har begått gjerningen under påvirkning av en alvorlig psykisk forstyrrelse, og i såfall hvilken betydning tilstanden vil få for reaksjonsspørsmålet etter Brottbalken 30:6, jf. lag (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning § 1 første ledd nr. 2. De psykiatrisk sakkyndige skal gjøre en medisinsk vurdering av om gjerningspersonen hadde

¹⁷¹ Berg mfl. (1994) s. 265

¹⁷² *ibid.* s. 265

¹⁷³ Cecilia Gylling Lindkvist mfl., *Lagen och psykiatrin – kommentarer och författningar om psykiatrisk tvångsvård, rättspsykiatri m.m.*, Stockholm 1992 s. 39

¹⁷⁴ Prop. 1990/91: 58 bil. 2 s. 453 og 531

en alvorlig psykisk forstyrrelse på handlingstidspunktet, men det er domstolen som avgjør om han handlet under innflytelse av en ”allvarlig psykisk störning” i rettslig forstand.¹⁷⁵

Et eksempel er RH 2002: 30 der de to psykiatriske sakkyndige kom til at tiltalte hadde en personlighetsforstyrrelse med narsissistiske og paranoide trekk, men var uenige om han var psykotisk og hvorvidt han hadde vært psykotisk på handlingstiden. Hovrätten (lagmannsretten) sluttet seg til konklusjonen om at tiltalte ikke hadde vært psykotisk på handlingstiden, men fant ikke grunn til å fravike tingrettens konklusjon om at tiltalte ”har begått mordet under påverkan av en psykisk störning men att denna störning inte är att bedöma som en allvarlig psykisk störning i Brottsbalkens mening”.¹⁷⁶

Retten må således prøve den psykiatriske utredningen og bestemme om tungtveiende grunner tilsier at det er tale om en psykisk forstyrrelse som er alvorlig.¹⁷⁷ Det foreligger altså et overvektsprinsipp.¹⁷⁸ Det er opp til domstolen å avgjøre hvilken sammenheng mellom den straffbare handlingen og den alvorlige psykiske forstyrrelsen som kreves i det enkelte tilfelle.¹⁷⁹ Retten er heller ikke bundet av den medisinske sakkyndige utredningen.¹⁸⁰

Forarbeidene til Brottsbalken angir innholdet i ”allvarlig psykisk störning” som ”i första hand... tillstånd av psykotisk karaktär, således tillstånd med störd realitetsvärdering och med symtom av typen vanföreställningar, hallucinationer och förvirring.”¹⁸¹ Også demens, alvorlige depresjoner med selvmordstanker, alvorlige personlighetsforstyrrelser og alkoholpsykoser omfattes.¹⁸² Det er ikke noe krav om at forstyrrelsen må være langvarig.¹⁸³

¹⁷⁵ *ibid.* s. 454

¹⁷⁶ RH 2002:30

¹⁷⁷ NJA 2004 s. 702 side 721

¹⁷⁸ *ibid.* side 721

¹⁷⁹ Prop. 1990/91:58 bil. 2 s. 531

¹⁸⁰ *ibid.* s. 531

¹⁸¹ Prop. 1990/91:58 bil. 1 s. 86

¹⁸² *ibid.* s. 86

¹⁸³ Asp, Ulväng og Jareborg (2010) s. 403

Högsta Domstolen kom likevel i NJA 1995 s. 48 til at en kortvarig rusutløst tilstand av ”psykotisk karaktär” ikke utgjorde en alvorlig psykisk forstyrrelse i Brottbalkens mening.¹⁸⁴ Det kunne heller ikke anses bevist at tiltalte led av en alvorlig psykisk forstyrrelse verken før eller etter at den psykotiske tilstanden manifesterte seg. Tiltalte ble derfor idømt fengsel på livstid.

Spørsmålet om en psykisk forstyrrelse er alvorlig beror på forstyrrelsens art og dens grad.¹⁸⁵ Enkelte typer psykiske forstyrrelser, eksempelvis schizofreni, regnes alltid som alvorlige i sin art, men behøver ikke å være alvorlige i sin grad.¹⁸⁶ Motsatt vil noen psykiske forstyrrelser, eksempelvis depresjoner, som regel regnes som beskjedne i sin art, men vil kunne være svært alvorlige i sin grad. De psykiatriske sakkyndige og retten må dermed foreta en konkret vurdering av tiltaltes tilstand i den enkelte sak, og derfra bestemme om tiltalte har en alvorlig psykisk forstyrrelse i Brottbalkens mening.

Svensk strafferett bygger på en forutsetning om at selv psykisk forstyrrede kan begå forsettlige forbrytelser dersom deres ”sjelsevner” er tilstrekkelige til at forsettskravet kan anses å være oppfylt.¹⁸⁷ I slike tilfeller kan spørsmålet om det foreligger straffbart forsett være vanskeligere å bedømme enn ellers. I utgangspunktet skal forsettskravet likevel oppfattes på samme måte som ved andre lovbrøyttere; dersom gjerningspersonen med hensyn til den psykiske avvikelsen ikke kan anses å ha handlet med forsett, skal heller ingen forsettlig forbrytelse anses å ha blitt begått.¹⁸⁸

¹⁸⁴ NJA 1995 s. 48 side 75

¹⁸⁵ Berg mfl. (1994) s. 260

¹⁸⁶ *ibid.* s. 260

¹⁸⁷ Lena Holmqvist mfl., *Brottbalken – en kommentar Del I (1 – 12 kap); Brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m.*, 5. utgave, Lund, Stockholm og Uppsala 2007 s. 1:19

¹⁸⁸ RH 2008: 90

6.5. Følgene av utilregnelighet

Dersom retten finner at tiltalte ikke skal idømmes fengselsstraff jf. Brottbalken 30:6 første og annet ledd, kan den idømme en annen sanksjon eller finne tiltalte straffri, jf. Brottbalken 30:6 tredje ledd.

Brottbalken 31:3 gir retten adgang til å overføre tiltalte til psykisk helsevern. I motsetning til i norsk rett, anses psykisk helsevern for å være en straffereaksjon, jf. Brottbalken 31:3 første ledd. Juridisk sett blir tiltalte fortsatt straffet, selv om han eller hun ikke kan dømmes til fengsel. Forskjellen ligger i at straffen sones i rettspsykiatrisk forvaring i stedet for i fengsel. Det primære vilkår for at tiltalte kan idømmes tvungent psykisk helsevern er at han på domstidspunktet lider av en ”allvarlig psykisk störning”, og at han har et behandlingsbehov som er forenlig med frihetsberøvelse og annen tvang, jf. Brottbalken 31:3 første ledd.

6.6. Særlig om SOU 2012:17

Endringen av Brottbalken 30:6 i 2008 var ment som en glidende overgang til et større systemskifte i svensk strafferett.¹⁸⁹ Et tverrfaglig utvalg (Psykiatrilagsutredningen) har i betenkningen *Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd* (SOU 2012:17) foreslått å gjeninnføre et krav om tilregnelighet som forutsetning for straff.¹⁹⁰ Den foreslåtte bestemmelsen lyder:

2 a §

En gärning utgör inte brott om den begås av någon som till följd av

1. en allvarlig psykisk störning,
 2. en tillfällig sinnesförvirring,
 3. en svår utvecklingsstörning
- eller
4. ett allvarligt demenstillstånd

¹⁸⁹ Prop. 2007/08 s. 48

¹⁹⁰ SOU 2012: 17 s. 41 og 307

har saknat förmåga att förstå gärningens innebörd i den situation i vilken han eller hon befann sig eller att anpassa sitt handlande efter en sådan förståelse.

Vad som nu har sagts gäller inte om gärningsmannen i anslutning till gärningen själv har vållat sin bristande förmåga genom rus eller på något annat sätt.¹⁹¹

En person som begår en straffbar handling som följer av en tilstand nevnt i punkt 1 til 4 vil med dette kun bli straffri dersom han har manglet evne til forstå handlingens betydning eller manglet evne til å tilpasse sin handling etter en slik forståelse. Det gjelder likevel ikke dersom gjerningspersonen forut for den straffbare handlingen selv har forvoldt sin bristende evne gjennom rus eller på annen måte.

Et slikt tilregnelighetskrav vil føre til at Brottbalken 30:6 blir opphevet.¹⁹² Dersom dette forslaget vedtas av den svenske riksdagen, vil svensk strafferett i stor grad bli overensstemmende med de øvrige nordiske landene. Sverige vil da følge et blandet prinsipp i likhet med Danmark.

¹⁹¹ *ibid.* s. 51

¹⁹² *ibid.* s. 41

Kapittel 7: Bør norsk strafferett beholde det medisinske prinsipp?

7.1. Generelt

Straff har tradisjonelt blitt definert som ”et onde som staten tilføyer en lovovertreder på grunn av lovovertrædelsen, i den hensikt at han skal føle det som et onde”.¹⁹³ ”Ingen straff uten skyld” er et tradisjonelt rettferdsprinsipp, og Andenæs uttaler i den forbindelse at ”[s]traff er uttrykk for samfunnsmessig misbilligelse, og bør derfor bare komme til anvendelse overfor dem som det kan legges noe til last”.¹⁹⁴ Etter norsk kulturtradisjon har det vært vanlig akseptert at det finnes moralske grenser for bruken av straff, og at det som gjør straffen moralsk berettiget er at gjerningspersonen har hatt muligheten til å foreta et valg mellom å foreta den straffbare handling eller la være.¹⁹⁵ Det har vært antatt at utilregnelige lovbrøyttere ikke har forutsetninger for å foreta rasjonelle valg, og at det derfor ikke er moralsk forsvarlig å tillegge dem skyld gjennom en straffereaksjon.

De norske utilregnelighetsreglene er utformet utfra et sort-hvitt-syn. Dersom tiltalte var psykisk frisk på handlingstiden kan han straffes; var han psykotisk på handlingstiden skal han være straffri. Det stilles ingen krav til at psykosetilstanden har innvirket på handlingen, og det spiller ingen rolle om psykosen har forsvunnet i etterkant av den straffbare overtredelsen. Det finnes imidlertid flere nyanser som gjør at det rendyrkede medisinske prinsipp er et problematisk prinsipp å følge.

¹⁹³ Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004) s. 10

¹⁹⁴ *ibid.* s. 76

¹⁹⁵ NOU 1974: 17 s. 162

7.2. Årsaksammenheng

Hvorvidt straffeloven fortsatt skal beholde det medisinske prinsipp har vært diskutert i flere offentlige utredninger og proposisjoner. I Ot. prp. nr. 87 (1993 – 1994) ble Straffelovrådets forslag oppsummert på følgende måte:

”Straffelovrådet viste til at det teoretisk sett kunne synes mest riktig å stille som vilkår for straffrihet at det er årsakssammenheng mellom den psykiske avvikstilstanden og lovbruddet. En slik regel måtte bygge på en forutsetning om at sinnslidende personer kan begå lovbrudd som overhodet ikke er influert av deres sykdom. Det er etter rådets syn en tvilsom forutsetning. Rådet så riktignok ikke bort fra at det kan forekomme tilfeller hvor det synes mindre sannsynlig at det er årsaksammenheng mellom sykdommen og handlingen. Men full sikkerhet for at det er slik, kan man aldri ha. Og da bør tvilen komme den sinnslidende til gode. Straffelovrådet gikk på denne bakgrunnen inn for å beholde det medisinske prinsippet.”¹⁹⁶

Justis- og politidepartementet sluttet seg til Straffelovrådets argumenter, og uttalte:

”Departementet ser ikke bort fra at også personer med alvorlige psykiske avvik kan forstå rekkevidden av de handlinger de foretar seg, og handle uten sykelige motiver. Ved lovovertridelser som for eksempel hjemmebrenning og fartsoverskridelser, kan det i en del tilfeller være liten grunn til å anta at det er noen sammenheng mellom sykdommen og handlingen. Men vanligvis rammer så markerte psykiske avvik som sinnssykdom og psykisk utviklingshemming i høy grad, så store deler av personligheten at det vil være slik årsakssammenheng.”¹⁹⁷

Det er forståelig at man ikke ønsker å straffe mennesker som er så sinnsforvirrede at de ikke aner hva de gjør. Problemer oppstår imidlertid når den straffbare handlingen fremstår som veloverveid og forhåndsplanlagt. Det mest nærliggende eksempelet er 22. juli-saken der Anders Behring Breivik hadde planlagt terroraksjonen i flere år forut for handlingstiden. Det samme vil gjelde i andre tilfeller der den straffbare handlingen ikke bærer preg av å være en

¹⁹⁶ Ot.prp. nr. 87 (1993 – 1994) s. 26

¹⁹⁷ *ibid.* s. 27

impulshandling, men for eksempel at gjerningspersonen har anskaffet våpen eller på annen måte har gjort forberedelser før handlingen ble iverksatt. Er behovet for å verne gjerningspersonen like sterkt i slike tilfeller, bare fordi han var psykotisk på selve handlingstiden? Når en psykotisk gjerningsperson er klar over hva han gjør, og at de handlingene han begår er straffbare, blir det vanskelig å si at han ikke har noen skyld i det han har gjort. Det er heller ikke rimelig å skulle frikjenne en lovbrøyer som hadde gjort det samme selv om han ikke var psykotisk. Dette er imidlertid en vanskelig vurdering å gjøre både for de psykiatriske sakkyndige og retten.

Det kan pekes på at straffeloven § 44 hviler på en forutsetning om at en lovbrøyer ”meget vel” kan oppfylle det juridiske skyldkravet selv om han har handlet i en slik ”utpreget abnormtilstand” (psykose).¹⁹⁸ Det forutsettes dermed at en psykotisk gjerningsperson har evnen til å handle forsettlig, men at han ikke har evne til å ta ansvar for sine handlinger. Dette standpunkt synes å være paradoksalt. Når gjerningspersonen handler med forbrytersk forsett må det legges til grunn at han hadde et valg om å handle eller ikke handle, og at han likevel valgte å handle som han gjorde. Prinsippet om utilregnelighet bygger imidlertid på at utilregnelige ikke har evne til å ta rasjonelle valg, og derfor ikke kan stå til ansvar for sine handlinger. Det blir derfor selvmotsigende å si at gjerningsmannen kan handle med forsett, men likevel må finnes å være utilregnelig.

På generelt grunnlag kan man si at de psykiatriske sakkyndige og retten aldri kan være helt sikre på at det foreligger en årsakssammenheng mellom psykosen og den straffbare handlingen. Det bemerkes imidlertid at en slik vurdering må foretas konkret i den enkelte straffesak. Dersom det foreligger tvil om kausalitetskravet er oppfylt må konsekvensen bli at tiltalte frikjennes, på samme måte som etter dagens regler. Prinsippet om at tvil skal komme tiltalte til gode vil fortsatt gjelde ved en innføring av et blandet prinsipp eller et psykologisk prinsipp. Tiltaltes rettssikkerhet vil derfor fortsatt bli ivaretatt dersom det medisinske prinsipp fravikes.

Dessuten må retten allerede foreta liknende vurderinger av tiltaltes tankegang utover tilregnelighetsvurderingen i straffesaker. Retten må ta stilling til om tiltalte hadde straffbart

¹⁹⁸ NOU 1974: 17 s. 43

forsett da han begikk handlingen. Vurderingen må baseres på de opplysninger og bevis som foreligger i saken. Det samme vil gjelde ved en kausalitetsvurdering. Det kan også pekes på at de fleste andre land, herunder Danmark, følger et blandet prinsipp hvor det ofte stilles krav om årsakssammenheng mellom psykosen og den straffbare handlingen. Når domstolene i disse landene må ta stilling til om kausalitetskravet er oppfylt er det ikke noen åpenbar grunn til at det samme systemet ikke kan fungere i norsk strafferett.

7.3. For syk til å straffes – for frisk til å behandles

Et paradoks oppstår når den tiltalte er funnet å være psykotisk etter straffeloven § 44, men ikke oppfyller kravene til tvungent psykisk helsevern etter straffeloven § 39. Tiltalte blir da kjent straffri, jf. straffeloven § 44. Dersom tiltalte skal underlegges noen form for psykisk helsevern må han oppfylle kravene etter psykisk helsevernloven.¹⁹⁹ I realiteten kan altså en psykotisk gjerningsperson begå alvorlige lovbrudd og likevel slippe unna uten noen form for sanksjon. Han er for syk til å straffes, men for frisk til å idømmes behandling. Dette kan synes både urimelig og dobbeltmoralisk. En løsning kunne være å tilnærme seg den som er brukt i det danske straffesystemet, der den utilregnelige blir idømt en form for behandling som er tilpasset hans faktiske situasjon uavhengig av hensynet til samfunnsvern.

Psykiatere og psykologer har også vært mindre fornøyd med dagens absolutte medisinske prinsipp, delvis på grunn av at den kvalitativt bedre og mer differensierte psykiatriske behandlingen og diagnostikken som finnes i dag gjør at personer med psykoselidelser stort sett fungerer vesentlig bedre enn tidligere.²⁰⁰ Psykiatrisystemet legger opp til at personer med psykiske lidelser i stor grad skal fungere på egen hånd i det daglige liv, og at færrest mulig skal plasseres under psykisk helsevern. En utilregnelighetsregel som gjør psykotiske lovbrystere ansvarsfrie kan derfor virke paradoksal. All behandling av psykiatriske pasienter

¹⁹⁹ Randi Rosenqvist, "Utilregnelighetsregelen – moden for revisjon?", *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 2012 nr. 7

²⁰⁰ Randi Rosenqvist, "Straffelovens medisinske prinsipp, utfordringer for moderne psykiatri", *Tidsskrift for strafferett*, 2010 nr. 1 s. 3 – 22 (s. 6)

har som mål å gjøre dem ansvarlige for sine egne liv²⁰¹, mens en straffrihetsregel som følger det medisinske prinsipp gjør at psykotiske ikke kan gjøres ansvarlige for sine handlinger. Det foreligger dermed motstrid mellom psykiatriens intensjon og hensynene bak straffeloven § 44.

Det bør også merkes at et rent medisinsk prinsipp vil styres av psykiatriens definisjon til enhver tid. Innholdet i psykosekriteriet vil dermed endre seg etter hvert som diagnosesystemer som ICD-10 revideres. En psykiatrisk diagnose som i dag vil være straffriende etter straffeloven § 44 vil kunne falle utenfor psykosekriteriet om ti år. Rettstilstanden blir da mindre forutberegnelig for både lovanvender og lovbrøyteren. ”Psykose” er dessuten et svært vidt begrep som omfatter mange ulike tilstander. En psykotisk lovbrøyter kan derfor ha kognitiv svikt i større eller mindre grad avhengig av hvilken diagnose han har og hvilke symptomer som inngår i sykdomsbildet. En individuell vurdering av tiltaltes psykiatriske diagnose sammenholdt med den straffbare handlingen han har begått vil kunne gi et mer riktig bilde av tiltaltes psykiske tilstand både på handlingstiden og i det daglige liv.

7.4. NOU 1990: 5 - Ordlydsendring og en fakultativ straffrihetsregel

Ulike råd og utvalg har i løpet av de siste 40 årene gjennomgått utilregnelighetsreglene i straffeloven av 1902.²⁰² Den siste store evalueringen av straffeloven § 44 kom ved Særreaksjonsutvalgets vurdering i 1990. Utvalget kom da til at de ønsket å beholde det medisinske prinsipp som en absolutt straffrihetsregel.²⁰³ Utvalget foreslo å endre ordlyden i straffeloven § 44 fra ”psykotisk” til ”psykotisk og dermed uten evne til realistisk vurdering av sitt forhold til omverdenen”.²⁰⁴ Tilføyelsen ble omtalt som ”en presisering av kjernen i en psykotisk tilstand”, og skulle således ikke regnes som et tilleggsvilkår.²⁰⁵ Forslaget ble ikke videreført av Justisdepartementet, som mente at presiseringen snarere kunne virke mer

²⁰¹ Rosenqvist, *Rettspsykiatri – en introduksjon* (2009) s. 60

²⁰² NOU 1974: 17, NOU 1983: 57, NOU 1990: 5

²⁰³ NOU 1990: 5 s. 45

²⁰⁴ *ibid.* s. 9

²⁰⁵ *ibid.* s. 13

forvirrende enn opplysende for folk flest, og at det måtte forventes at jurister med hjelp fra psykiatere er klar over hva som kjennetegner en psykose.²⁰⁶

Dersom norsk rett fortsatt skal beholde det medisinske prinsipp er det ikke upraktisk å innlemme en presisering av psykosebegrepet i straffeloven § 44. Det er naturlig at de som anvender bestemmelsen vet hva ”psykotisk” innebærer, men det er tvilsomt at den jevne mann skjønner det. Lovteknisk sett er det nok en uvesentlig endring ettersom vilkårene for straffrihet vil være de samme uavhengig av ordlyden. For den allmenne rettsfølelsen vil imidlertid en slik ordlysendring kunne føre til større forståelse for bestemmelsens funksjon. Dette gjelder særlig etter 22. juli-debatten.

Utvalget presiserte i NOU 1990: 5 at det medisinske prinsipp ville antas å fungere tilfredsstillende også i fremtiden under forutsetning av at det ble innført en ”fakultativ straffrihetsregel”.²⁰⁷ Dette forslaget ble fulgt opp av Straffelovrådet og Straffelovkommisjonen, som ønsket å innføre en regel som muliggjorde straffritak ved andre abnormtilstander enn sinnssykdom eller psykisk utviklingshemming i høy grad.²⁰⁸ Justis- og politidepartementet foreslo derfor å innføre en skjønnsmessig straffritaksregel for ”utilregnelighetsnære” tilstander.²⁰⁹ Bestemmelsen skulle omfatte de tilstander som ikke direkte faller inn under psykosebegrepet i straffeloven § 44, men som ”kan påvirke personligheten på en slik måte at begrunnelsen for straffritak gjør seg gjeldende med samme styrke som i psykosetilfellene”.²¹⁰ Forslaget ble imidlertid ikke videreført av Stortinget.

Muligheten for å innføre en fakultativ straffrihetsregel ble drøftet på ny i forarbeidene til straffeloven 2005, men forslaget ble ikke videreført av Justis- og politidepartementet. Departementet la særlig vekt på at tvilstilfellene ble fanget opp av straffeloven § 56 bokstav c som gir adgang til straffnedsettelse, men bemerket at en fakultativ straffrihetsregel kunne ha

²⁰⁶ Ot.prp. nr. 87 (1993 – 1994) s. 28

²⁰⁷ NOU 1990: 5 s. 46

²⁰⁸ Ot.prp. nr. 87 (1993 – 1994) s. 30

²⁰⁹ *ibid.* s. 34

²¹⁰ *ibid.* s. 31

gode grunner for seg.²¹¹ Flertallet i justiskomiteen anså det som ”prinsipielt uheldig å ha uklare regler om straffritak”, og at straffrihet burde forbeholdes de tilstander der det ikke kan være tvil om grunnlaget for straffriheten.²¹²

En fakultativ regel som nevnt over medfører at flere lovbyggere omfattes av straffrihetsregelen enn i dagens rettstilstand. Det vil føre til at lovbyggere som har et større behov for psykisk helsevern, men som ikke er psykotiske jf. straffeloven § 44, ikke kan idømmes fengselsstraff. Samtidig er regelen svært uklart formulert. Rettstilstanden blir derfor mindre forutberegnelig. Lovregelen overlater oppgaven med å bestemme hvilke tilstander som skal omfattes til retten, slik at det nærmere innholdet i regelen må utformes gjennom rettspraksis. En skjønnsmessig regel ved siden av den absolutte straffrihetsregelen vil derfor sannsynligvis være lite hensiktsmessig.

7.5. Bruken av psykiatrisk sakkyndige

Det medisinske prinsipp, slik det kommer til uttrykk i straffeloven § 44, er utvilsomt det enkleste prinsippet å følge for de psykiatrisk sakkyndige med tanke på en rettspsykiatrisk utredning. Det avgjørende er om gjerningspersonens sinnstilstand på handlingstidspunktet passer en medisinsk diagnose som dekkes av det strafferettslige psykosebegrepet. De psykiatrisk sakkyndige behøver derfor ikke prøve å sette seg inn i hva gjerningspersonen sannsynligvis tenkte på handlingstidspunktet, eller hvorvidt psykosen hadde en innvirkning på den straffbare handlingen eller ei. Den rettspsykiatriske vurderingen gir dermed mindre rom for skjønn etter et rent medisinsk prinsipp enn etter et blandet prinsipp eller et psykologisk prinsipp.

Det er ikke tvilsomt at beslutningsmyndigheten ved spørsmål om utilregnelighet ligger hos retten. Imidlertid kan det diskuteres hvorvidt beslutningen virkelig foretas av retten, eller om saken reelt sett er avgjort i det øyeblikket de psykiatrisk sakkyndige har gjort en medisinsk vurdering. I og med at tilregnelighetsvurderingen i norsk strafferett i så stor grad knyttes opp

²¹¹ Ot.prp. nr. 90 (2003 – 2004) s. 225

²¹² Innst. O. nr. 34 (1996 – 1997) pkt. 5.4

til de sakkyndiges medisinske vurdering, har rettspsykiatere stor innflytelse på rettens avgjørelse. Johs. Andenæs uttrykker dette som at retten juridisk sett står fritt i sin avgjørelse, men "[n]aturligvis vil ingen dommer med selvkritikk opptre som psykiatrisk overinstans over de oppnevnte sakkyndige".²¹³ Dette blir et noe snevert standpunkt. Johs. Andenæs' uttalelse kan tolkes dithen at retten ikke skal tenke selv når det kommer til tilregnelighetsspørsmålet, men at de psykiatrisk sakkyndige under enhver omstendighet har rett i sin konklusjon. Dersom denne tolkningen medfører riktighet er det svært betenkelig, ettersom den dømmende makt ligger hos retten.

En tilregnelighetsregel som følger et blandet prinsipp eller et psykologisk prinsipp vil gjøre at domstolen får et større rom for eget skjønn. En mulighet er et system som likner den danske modellen, der de psykiatrisk sakkyndige først skal avgi sin rådgivende vurdering av om tiltalte var *sinnssyk*, og retten deretter skal ta standpunkt til om tiltalte av den grunn var *utilregnelig*. Man opererer altså med et tydelig skille mellom de medisinske og de juridiske vurderingstemaene. Et liknende skille eksisterer allerede i norsk rett ved "barnets beste"-vurderingen etter lov 8. april 1981 nr. 7 om barn og foreldre (barneloven) § 61 nr. 3 som gir retten adgang til å oppnevne sakkyndige til å uttale seg om "eitt eller flere av dei spørsmåla saka reiser". De sakkyndige kan eksempelvis bli bedt om å utrede barnets tilknytning til hver av foreldrene, konsekvenser av en eventuell flytting eller personlige forutsetninger hos barn eller foreldre med utgangspunkt i barnets beste, jf. barneloven § 48.²¹⁴ Den sakkyndige skal imidlertid ikke ta stilling til rettsspørsmål, men foreta faglige vurderinger av forhold som er av betydning for rettens anvendelse av kriteriet "barnets beste".²¹⁵ De sakkyndiges vurdering av barnets beste vil derfor være rådgivende for retten, men den vil ikke nødvendigvis være avgjørende for rettens konklusjon.²¹⁶ Ved innføring av et blandet prinsipp eller et psykologisk prinsipp vil en slik rollefordeling måtte legges til grunn også på strafferettens område.

²¹³ Andenæs, *Alminnelig strafferett* (2004) s. 309

²¹⁴ Veileder Q-15/2004: Om saksbehandlingsregler i barnefordelingssaker for domstolene og høring av barn s. 15

²¹⁵ Nils Dalseide, "Saksbehandlingsreglene for tvister om foreldreansvar, barnets faste bosted og samvær etter endringslov 20. juni 2003 – noen utvalgte problemstillinger", *Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål*, 2004 s. 172 – 216 (s. 201)

²¹⁶ Trude Haugli, "Lov om barn og foreldre", *Jussens Venner*, 2007 s. 325 – 388 (s. 349)

7.6. Rett til å ta ansvar for egne handlinger?

I 1973 skrev Nils Christie en særuttalelse til NOU 1974: 17 hvor han uttalte at "[b]åde ut fra hensynet til lovbrøtere og behandlere, er det etter mitt skjønn best som et utgangspunkt å regne med at folk er som folk flest, og derved har både rett og plikt å stå til ansvar for sine handlinger".²¹⁷ Tidligere høyesterettsdommer Ketil Lund har uttalt at de norske utilregnelighetsreglene er diskriminerende mot mennesker med "alvorlige psykososiale funksjonshemninger", herunder psykose.²¹⁸ Han begrunner dette med konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD) artikkel 12, som sier at mennesker med nedsatt funksjonsevne har rettslig handleevne på lik linje med andre. Dette omfatter rett til "å pådra seg ansvar på linje med andre".²¹⁹ Norge har ikke ratifisert denne konvensjonen, og den er således ikke juridisk bindende.

Sett fra den tiltaltes synsvinkel kan det å bli kjent utilregnelig oppfattes både som en fordel og en ulempe. Fordelen er at man slipper straffansvar, og således slipper fengselsstraff. Samtidig blir man stemplet som ute av stand til å ta ansvar for sine egne handlinger, eller at man ikke er i stand til å skjønne hva man har gjort. Dette kan nok medføre riktighet i flere tilfeller, men det kan fortsatt ses på som stigmatiserende å bli kjent utilregnelig. Det kan også tenkes at den psykotiske selv ønsker å bli stilt ansvarlig for sine handlinger dersom den straffbare handlingen har gått ut over noen andre. Denne muligheten er ikke tilgjengelig med dagens lovregler.

I det svenske straffesystemet hører tilregnelighetsspørsmålet til straffeutmålingen, og ikke til skyldspørsmålet. Selv om retten ikke finner at tiltalte bør idømmes fengsel eller noen annen sanksjon, vil han fortsatt juridisk sett bli funnet skyldig. På den måten blir han ansvarliggjort for sin handling, selv om han ikke nødvendigvis blir straffet for den. I norsk rett hører tilregnelighetsspørsmålet til skyldspørsmålet, slik at tiltalte finnes "ikke skyldig" dersom han var psykotisk på handlingstiden. Dersom norsk strafferett skal fortsette å følge det medisinske

²¹⁷ NOU 1974: 17 s. 145

²¹⁸ Ketil Lund, "Strafferettslig diskriminering", *Klassekampen*, 04.01.2012

²¹⁹ *ibid.*

prinsipp vil et mulig alternativ være å flytte tilregnelighetsspørsmålet til straffeutmålingen. Tiltalte vil da bli kjent skyldig, men blir ikke idømt noen sanksjon. Han får et moralsk skyldansvar, men ikke et straffbart ansvar.

7.7. Særlig om 22. juli-saken og den allmenne rettsfølelse

Under 22. juli-rettssaken²²⁰ var de norske utilregnelighetsreglene svært omdiskutert i media. Før dommen falt 24. august 2012 var det stor usikkerhet rundt hvorvidt tiltalte Anders Behring Breivik ville bli kjent utilregnelig i gjerningsøyeblikket, og dermed ville bli dømt til tvungent psykisk helsevern i samsvar med påtalemyndighetens påstand. Advokater, professorer, psykiatrieksperter og juridiske eksperter uttalte seg i ulike medier om deres syn på saken. Om lag halvparten mente at Breivik var tilregnelig, den andre halvparten mente at han var utilregnelig. To psykiatriske sakkyndige (Torgeir Husby og Synne Sørheim), som ble oppnevnt i juli 2011, konkluderte i sin rapport at tiltalte led av F.20 paranoid schizofreni og således var psykotisk både under observasjonen og på handlingstiden, jf. straffeloven § 44.²²¹ Retten besluttet å oppnevne to nye sakkyndige i januar 2012 (Agnar Aspaas og Terje Tørrisen). Aspaas og Tørrisen konkluderte med at tiltalte led av en dyssosial og narsissistisk personlighetsforstyrrelse, men at han ikke var psykotisk jf. straffeloven § 44 på handlingstiden eller under observasjonen. Retten valgte å legge den andre rapportens konklusjon til grunn, og kom til at Breivik måtte anses for å være tilregnelig og dermed kunne idømmes forvaring.

Den norske straffrihetsregelen er i utgangspunktet velment. Tanken bak er at psykisk syke ikke kan holdes ansvarlig for sine handlinger, og dermed ikke straffes. Når de straffbare handlingene er særdeles grove lovovertrедelser, slik som terrorangrepene 22. juli 2011, er det ikke unaturlig at samfunnet reagerer negativt på en slik absolutt regel. Særlig i de tilfeller der tiltalte på domstidspunktet anses som ikke-psykotisk eller ikke oppfyller vilkårene til tvungent psykisk helsevern, synes det urimelig at han skal gå fri uten noen form for sanksjon. Dette er

²²⁰ Dom av Oslo tingrett 24.08.12 (TOSLO-2011-188627-24)

²²¹ *ibid.* s. 74

også bakgrunnen for den svenske lovreguleringen, der retten under visse omstendigheter kan idømme fengselsstraff selv om tiltalte var alvorlig psykisk forstyrret i handlingsøyeblikket.

At regjeringen har valgt å nedsette et utvalg som skal vurdere utilregnelighetsreglene i norsk strafferett, kan tolkes dit hen at lovgiver ikke lenger er overbevist om at det medisinske prinsipp er det beste system for norsk rettspleie. Nåværende justisminister Grete Faremo uttalte i desember 2012 at det er mye som taler for at det medisinske prinsipp er utilstrekkelig, og at det kan ”virke støtende mot den alminnelige rettsfølelsen”.²²² Rettspsykiater Pål Grøndahl uttalte som respons til Faremos utsagn at etter hans mening burde ”flest mulig ... kunne stå til ansvar for sine handlinger”, og at et tilleggskriterium kunne være en mulig løsning.²²³ Et slikt system ville bringe det norske systemet mer i overensstemmelse med dagens system i dansk strafferett.

7.8. Forholdet til andre rettsområder

Etter lov 3. mars 1972 nr. 5 om arv m.m. (arveloven) § 62 er en testamentarisk disposisjon ugyldig når ”testator var sinnsjuk eller i høg grad hemma i sjeleleg utvikling eller i høg grad sjeleleg svekt då testamentet vart gjort, med mindre det er usannsynleg at sinnsstoda hans har hatt innverknad på innholdet i disposisjonen”. Det kreves altså årsakssammenheng mellom sinnssykdommen og innholdet i testamentet for at disposisjonen skal kjennes ugyldig.

På avtalerettens område kreves det også at sinnslidelsen må ha innvirket på disposisjonen for at den skal kjennes ugyldig. Flertallet i Høyesterett uttaler følgende i Rt. 1995 s. 1540:

”En rettslig disposisjon avgitt av en person som har en alvorlig sinnslidelse, kan erklæres ugyldig om disposisjonen er påvirket av sykdommen. Sinnslidelsen i seg selv kan, avhengig av sykdommens art, gi en viss formodning om at disposisjonen kan være påvirket av sykdommen. En alvorlig sinnslidelse kan få større betydning ved mer

²²² <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/Vil-ikke-at-psykotiske-lovbrytere-automatisk-slipper-straff-7080142.html> (Lest 26.04.13)

²²³ <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/Eksperter-hilser-Faremos-utspill-velkommen-men-advarer-samtidig-7080262.html> (Lest 26.04.13)

omfattende eller sjeldne transaksjoner enn ved de enkle og dagligdagse. Det er en totalvurdering av sykdommen, forholdet omkring avtaleinngåelsen, disposisjonens innhold og etterfølgende forhold som blir avgjørende. Hvis den alvorlige sinnslidelse etter en slik samlet vurdering tillegges betydning, blir disposisjonen ugyldig uavhengig av om medkontrahtenten kjente til eller burde forstått at disposisjonen var påvirket av sinnslidelsen.²²⁴

Det er således en forskjell på det privatrettslige og det strafferettslige tilregnelighetsprinsippet. På privatrettens område er det ikke tilstrekkelig at testatoren eller medkontrahtenten har en medisinsk diagnose. Det kreves også kausalitet mellom sykdommen og innholdet i disposisjonen. Det stilles dermed et strengere beviskrav for lemping av avtaler enn for straffansvar. På denne bakgrunn ville det vært rimelig at det også på strafferettens område skulle stilles opp et kausalitetskrav. Det er naturligvis et mer inngripende tiltak å straffe et menneske enn å kjenne et testament eller en avtale ugyldig. Likevel er det interessant at ulike prinsipper legges til grunn på privatrettens område og strafferettens område. Kravet til årsakssammenheng mellom sykdommen og den rettslige disposisjonen forutsetter at psykotiske mennesker fortsatt har rettslig handleevne og evnen til å ta rasjonelle valg. Det er da naturlig at det samme utgangspunkt gjelder også ved utførelse av straffbare handlinger.

7.9. Praktisk eksempel

I en sak for Borgarting lagmannsrett var en 46 år gammel mann (A) tiltalt for å ha fremsatt trusler, utøvd vold og på annen måte krenket sin kone og sine tre barn i perioden 1998 til 3. november 2010, jf. straffeloven § 219.²²⁵ De psykiatriske sakkyndige kom til at A tilfredsstilte ICD-10-kriteriene for F.22.0 Paranoid psykose (vrangforestillingslidelse) og F.19.2 Psykiske lidelser og adferdsforstyrrelser som skyldes bruk av flere stoffer (hypnotika og kodein), avhengighetssyndrom. De konkluderte derfor med at A var antatt å være psykotisk på tiden

²²⁴ Rt. 1995 s. 1540 side 1544

²²⁵ Dom av Borgarting lagmannsrett 13.09.2012 (LB-2011-187642)

for de påklagede handlinger. Lagmannsretten fant det heller ikke tvilsomt at A var psykotisk jf. straffeloven § 44 da han begikk de straffbare handlingene. A ble imidlertid ikke ansett for å oppfylle kravene til tvungent psykisk helsevern jf. straffeloven § 39, og måtte derfor frifinnes.

Ettersom norsk strafferett følger et medisinsk prinsipp er det ikke tvilsomt at A måtte frifinnes i denne saken. Dersom de norske utilregnelighetsreglene hadde fulgt et blandet prinsipp tilsvarende de danske reglene, eller den svenske varianten, kunne utfallet blitt et annet. I det følgende vil det bli foretatt en praktisk vurdering av Borgarting lagmannsretts dom utfra dansk strafferett og svensk strafferett for å belyse hvordan rettens konklusjon kunne ha blitt etter disse landenes tilregnelighetsregler.

7.9.1. Dansk rett

Danmark følger også ICD-10, og benytter derfor det samme klassifikasjonssystemet som i Norge. Paranoid psykose dekkes av begrepet ”sindssygdом” i den danske straffeloven § 16, jf. blant annet UfR 1997.853 H. Det kan derfor som utgangspunkt legges til grunn at A ville blitt ansett som sinnssyk jf. den danske straffeloven § 16.

For å være straffri kreves det imidlertid at den tiltalte anses for å være ”utilregnelig” som følge av sinnssykdommen. Det kreves altså årsakssammenheng mellom psykosen og den straffbare handlingen. Det fremgår av faktum i dommen fra Borgarting lagmannsrett at A under den rettspsykiatriske vurderingen fremviste

”avvikende og påfallende oppfatninger om hendelser knyttet til hans egen person. I samtaler med de sakkyndige har han tilkjennegitt forestillinger om å være overvåket både ved hjelp av kameraer og på telefon, å være forfulgt av albansk mafia, å være involvert i bedrag hvor hans person er misbrukt slik at han nå skylder svimlende summer.”²²⁶

Disse oppfatningene bygger riktignok opp under diagnosen paranoid psykose, men kan ikke sies å ha noen åpenbar sammenheng med en tiltalebeslutning om vold mot familie etter

²²⁶ *ibid.*

straffeloven § 219. I tiltalens post a) nr. 4 og 9 fremkommer det imidlertid at A beskyldte sin kone for å være utro, og i tiltalens post c) skal A ha fortalt sin sønn at A ikke er hans far. Disse uttalelsene kan samsvare med paranoide vrangforestillinger. De øvrige postene i tiltalen har imidlertid ingen åpenbar sammenheng med diagnosen paranoid psykose.

I denne saken er det vanskelig å forutsi hvilket resultat retten hadde kommet til etter den danske rettsregelen. I og med at den danske straffeloven § 16 tillegger rettens eget skjønn avgjørende betydning vil teorien ikke gi noen klar konklusjon. Av praksis kan nevnes UfR 1961.585 H der en mann var tiltalt for drap på sin kone og sitt ene barn. De psykiatriske sakkyndige var i tvil om tiltalte var i en ”egentlig paranoid psykose”, men fant at vesentlige trekk i domfeltes tilstand kunne anføres til støtte for at han hadde vært sinnssyk i gjerningsøyeblikket.²²⁷ Højesteret la avgjørende vekt på at det ikke fantes tilstrekkelig grunnlag for ”at anse tiltalte for uegnet til påvirkning gjennom straff”, og fant at tiltalte kunne straffes med fengsel.²²⁸ Etter dette er det mulig at A hadde blitt kjent tilregnelig etter den danske straffeloven § 16. A ville da kunne idømmes fengselsstraff.

7.9.2. Svensk rett

I svensk rett er utgangspunktet at ingen lovbrøtere er utilregnelige, men at de som hovedregel skal idømmes en annen reaksjon enn fengselsstraff dersom lovbruddet er begått under påvirkning av en alvorlig psykisk forstyrrelse, jf. Brottbalken 30:6. Gjerningspersonen blir dermed holdt strafferettslig ansvarlig for sine handlinger, men det foreligger restriksjoner på hvilke sanksjoner som kan ilegges.

F.22.0 Paranoid psykose betegnes i den svenske versjonen av ICD-10 som ”vanföreställningssyndrom”.²²⁹ Diagnosen regnes dermed som en ”psykisk störning”. Hvorvidt den paranoide psykosen regnes som en ”allvarlig psykisk störning” beror imidlertid

²²⁷ UfR 1961.585 H s. 588

²²⁸ *ibid.* s. 588

²²⁹ Internasjonell statistisk klassifisering av sjukdomar och relaterade hälsoproblem (ICD-10-SE) s. 167

på en konkret vurdering av psykosens art og grad hos den enkelte tiltalte. Det er få konkrete opplysninger om As sykdomsbilde i Borgarting lagmannsretts dom.²³⁰ Av den grunn er det vanskelig å trekke noen konklusjon om psykosens alvorlighet. Forarbeidene til Brottbalken betegner en alvorlig psykisk forstyrrelse som en tilstand av psykotisk karakter, herunder tilstander med en forstyrret realitetsvurdering og med symptomer av typen vrangforestillinger.²³¹ A hadde blant annet forestillinger om han ble forfulgt av mafia, og at han var kamera- og telefonovervåket.²³² Spørsmålet er likevel om hans psykiske tilstand kan sies å være alvorlig. Det kan her ses til NJA 2004 s. 702 der gjerningsmannen knivstakk den svenske politikeren Anna Lind under påvirkning av stemmer i hodet som ba han om å drepe ”noen”. Retten kom til at tiltalte led av en personlighetsforstyrrelse, men at den ikke var så ”svårartad” (alvorlig) at den utgjorde en alvorlig psykisk forstyrrelse.²³³ Ut fra de opplysninger som foreligger i faktum er det lite trolig at A led av en alvorlig psykisk forstyrrelse i Brottbalkens mening.

Det kreves også at tiltalte har begått den straffbare handlingen under påvirkning av den alvorlige psykiske forstyrrelsen. Det avgjørende er at psykosen har hatt en avgjørende innflytelse på gjerningspersonens handlemåte.²³⁴ I Borgarting lagmannsretts dom er det særlig tiltalens punkt a) nr. 4 og 9 samt punkt c) som kan sies å ha sammenheng med paranoide vrangforestillinger ettersom A ga uttrykk for at han mistenkte sin kone for å være utro.²³⁵ De øvrige punkter i tiltalen bærer ikke preg av å være forårsaket av paranoia. Det synes også tvilsomt at en paranoid psykose er en nødvendig forutsetning for As utøvelse av familievold etter straffeloven § 219 i en tidsperiode på 12 år, muligens med unntak av tiltalens punkt a) nr. 4 og 9 og punkt c). Dersom retten skulle komme til at A hadde en alvorlig psykisk forstyrrelse på handlingstiden er det derfor noe usikkert om kravet til årsakssammenheng er oppfylt.

²³⁰ LB-2011-187642

²³¹ Prop. 1990/91:58 bil. 1 s. 86

²³² LB-2011-187642

²³³ NJA 2004 s. 702 side 726 - 727

²³⁴ Prop. 1990/91:58 bil. 2 s. 458

²³⁵ LB-2011-187642

Etter en konkret vurdering er det lite trolig at A begikk de straffbare handlingene under påvirkning av en alvorlig psykisk forstyrrelse, jf. Brottsbalken 30:6. A vil dermed kunne straffes på vanlig måte. Dersom retten likevel skulle komme til at A ville bli omfattet av Brottsbalken 30:6 blir spørsmålet hvilken reaksjon retten kan ilegge A. Som hovedregel skal en annen sanksjon enn fengsel idømmes, jf. Brottsbalken 30:6 første ledd første punktum. Retten kan likevel idømme fengselsstraff dersom det finnes særlige grunner for det, jf. Brottsbalken 30:6 første ledd annet punktum. I vurderingen av om tiltalte skal ilegges fengselsstraff skal det blant annet legges vekt på om lovbruddet har en høy strafferamme, hvorvidt den tiltalte ikke har behov eller har et begrenset behov for psykiatrisk helsevern, om den tiltalte selv forårsaket sin tilstand gjennom rus eller på annen måte, og omstendighetene for øvrig, jf. Brottsbalken 30:6 første ledd tredje punktum nr. 1 til 4.

Strafferammen for brudd på straffeloven § 219 er 4 år jf. straffeloven § 219 første ledd, men fengsel inntil 6 år kan idømmes dersom mishandlingen er grov eller fornærmede som følge av handlingen dør eller får betydelig skade på legeme eller helse, jf. straffeloven § 219 annet ledd første punktum. A var tiltalt for grov mishandling jf. straffeloven § 219 annet ledd jf. første ledd, og strafferammen var derfor fengsel inntil 6 år.²³⁶ De sakkyndige la til grunn i sin vurdering at A fortsatt vil ha en psykotisk grunnlidelse, og at den vil vare i lang tid fremover.²³⁷ Det er derfor sannsynlig at A har et behov for psykiatrisk helsevern. Det fremkommer heller ingen opplysninger i faktum om at A har benyttet rusmidler, slik at hans psykotiske tilstand neppe kan sies å være selvforskyldt. Av omstendighetene for øvrig kan det legges vekt på at vold i hjemmet etter straffeloven § 219 er et alvorlig lovbrudd og et samfunnsproblem, og at volden har pågått over et langt tidsrom. Likevel er det tvilsomt om helhetsvurderingen tilsier at fengselsstraff bør pålegges.

Ut fra de opplysninger som foreligger om faktum er det sannsynligvis ikke adgang til å idømme A fengselsstraff. Retten kan dermed velge å ilegge A en annen sanksjon enn fengsel eller finne ham straffri, jf. Brottsbalken 30:6 tredje ledd.

²³⁶ *ibid.*

²³⁷ *ibid.*

Kapittel 8: Konklusjon

De norske utilregnelighetsreglene omfatter en svært vid personkrets slik de lyder i dag. Det medisinske prinsippet gjør at straffeloven § 44 er en objektiv straffrihetsregel der det ikke foretas noen individuell vurdering utover hvorvidt den enkelte tiltalte hadde en aktiv psykose på handlingstiden eller ei. En psykotisk gjerningsperson kan dermed være vel vitende om hva han gjør, men unngår likevel å bli stilt til ansvar for sine handlinger. De psykotiske lovbrysterne som ikke oppfyller kravene til tvungent psykisk helsevern slipper sanksjoner, uansett hvor grove og straffverdige lovbruddene måtte være. Et slikt resultat kan fort stride mot den allmenne rettsfølelsen.

Et mer hensiktsmessig alternativ for norsk strafferett vil være å følge et blandet system med kausalitetskrav. Det må stilles krav til årsakssammenheng mellom psykosen og den straffbare handlingen. Retten må da foreta en individuell vurdering av psykosens innvirkning på gjerningspersonens handlemåte. Den medisinske diagnostiseringen bør fortsatt foretas av de psykiatriske sakkyndige. En slik regel vil kunne virke mer rettferdig sett fra den jevne manns synsvinkel, ettersom den ellers straffbare handlingen må være et resultat av den psykiske sykdommen for å være straffriende. Det vil da virke mer forståelig for allmennheten at den psykotiske gjerningspersonen ikke kan for sine handlinger og derfor ikke innehar skyldene.

I utgangspunktet kan en slik lovendring foretas gjennom en presisering i forarbeidene. Ordlyden vil da forbli uendret, men det vil fremgå av forarbeidene at det foreligger et krav om årsakssammenheng. Det mest hensiktsmessige vil imidlertid være å endre ordlyden i straffeloven § 44 til å eksplisitt angi et kausalitetskrav. En ordlydsendring vil sikre forutberegnelighet og klarhet i loven for rettsanvendere og samfunnet for øvrig.

Det er ikke tvilsomt at en vurdering av årsakssammenheng vil være vanskelig å ta for domstolen, og man kan naturligvis aldri være hundre prosent sikker på hva gjerningspersonen tenkte og visste på handlingstidspunktet. Vurderingen vil imidlertid ikke være særlig annerledes enn ved vurderingen av om gjerningspersonen hadde forbrytersk forsett. I begge tilfeller må man sette seg inn i gjerningspersonens tankegang. Det kan også pekes på at domstolen må gjøre disse vurderingene i alle de landene som følger et psykologisk prinsipp eller et blandet prinsipp med kausalitetskriterier. Et kausalitetskrav vil også være enklere å

håndtere for de psykiatrisk sakkyndige og retten enn et psykologisk kriterium; eksempelvis at det stilles krav om at gjerningspersonen mangler evne til å forstå hva han gjør og at handlingen er rettsstridig.

En utilregnelighetsregel basert på et blandet prinsipp vil føre til at de psykiatrisk sakkyndige og retten må foreta en mer inngående individuell vurdering av tiltaltes psykiske tilstand. Retten blir også mer uavhengig fra de sakkyndiges konklusjon ved at straffriheten ikke knytter seg like sterkt til den medisinske diagnosen sammenliknet med dagens rettstilstand.

I teorien vil lovendringen kunne føre til at færre lovbrøyttere anses å være utilregnelige etter straffeloven § 44. En gjennomgang av domsavgjørelser²³⁸ der tiltalte har blitt frikjent på grunn av psykose jf. straffeloven § 44 kan tyde på at det i de fleste tilfeller ikke kan utelukkes at det foreligger en årsakssammenheng mellom den psykiatriske diagnosen og den straffbare handlingen ut fra det faktum som er tilgjengelig i dommene. Det er imidlertid svært sjeldent at tiltaltes psykiatriske diagnose er navngitt i dommen, slik at det er vanskelig å trekke noen entydig konklusjon om hvorvidt et lovbestemt kausalitetskrav ville vært oppfylt i det enkelte domstilfellet. Det kan likevel tenkes tilfeller der det er klart at det ikke foreligger noen årsakssammenheng mellom psykosen og lovbruddet, eksempelvis der en paranoid schizofren gjerningsperson begår skattesvik. Det er sannsynlig at en lovendring vil føre til at færre lovbrøyttere vil kunne frikjennes etter straffeloven § 44, og at disse lovbrøytterne er i den målgruppen som har størst behov for tvungent psykisk helsevern.

Terroraksjonen i regjeringskvartalet og på Utøya den 22. juli 2011 har utvilsomt skapt nytt liv i debatten om tilregnelighetsreglene i norsk rett. Hvorvidt lovgivers syn på det medisinske prinsipp har endret seg etter terroraksjonen vil vise seg når lovutvalget skal legge frem sin utredning i løpet av 2014.

²³⁸ Domsavgjørelser avsagt av Høyesterett og lagmannsrettene på Lovdata som inneholder søkeordet "psykotisk"

Kildeliste

Norske lover

Kongeriget Norges Grundlov, given i Rigsforsamlingen paa Eidsvold den 17de Mai 1814

Almindelig borgerlig Straffelov 22. mai 1902 nr. 10

Lov 3. mars 1972 nr. 5 om arv m.m.

Lov 8. april 1981 nr. 7 om barn og foreldre

Lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker

Lov 17. januar 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven m.v. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)

Lov 21. mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett

Lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern

Lov 15. juni 2001 nr. 64 om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

Lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff

Svenske lover

Brottsbalken (1962:700) 21. desember 1962

Lag (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning

Förordning (1998:642) om verkställighet av frihetspåföljder 11. juni 1998

Lag (2008:320) om ändring i Brottsbalken 1. juli 2008

Danske lover

Lov nr. 126 Borgerlig Straffelov af 15. april 1930

Bekendtgørelse af straffeloven, LBK nr. 1007 af 24. oktober 2012

Bekendtgørelse af lov om rettens pleje, LBK nr. 1008 af 24. oktober 2012

Norske forarbejder og utredninger

NOU 1974: 17. Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner

NOU 1983: 57. Straffelovgivningen under omforming.

NOU 1990: 5. Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner.

NOU 2001: 12. Rettsmedisinsk sakkyndighet i straffesaker

Ot.prp. nr. 87 (1993 – 1994) (endringslov) Straffeloven m.v (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)

Ot.prp. nr. 90 (2003 – 2004) Straff (straffeloven)

Innst. O. nr. 34 (1996 – 1997). Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeloven m.v. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner).

Svenske forarbejder og utredninger

SOU 2012:17. Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd

Prop. 1990/91:58. Om psykiatrisk tvångsvård m.m.

Prop. 2007/08:97. Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare

Danske forarbeider og utredninger

Betänkning om de strafferetlige særforanstaltninger nr. 667 (1972)

Etterarbeider

”Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring”, Rapport fra utredningsgruppe oppnevnt av Justis- og politidepartementet 18. mai 2006. (Mæland-rapporten)

Norsk rettspraksis

Høyesterettspraksis

Rt. 1979 s. 143

Rt. 1995 s. 1540

Rt. 2003 s. 23

Rt. 2008 s. 549

Underrettspraksis

LB-2011-187642 (Borgarting lagmannsrett)

TOSLO-2011-188627-24 (Oslo tingrett)

Svensk rettspraksis

Högsta Domstolens praksis

NJA 1995 s. 48

NJA 2004 s. 702

NJA 2007 s. 180

Underrettspraksis

RH 2002:30 (Hovrätten för Västra Sverige)

RH 2008:90 (Hovrätten över Skåne och Blekinge)

Danske dommer

Højesteretspraksis

UfR 1961.585 H

UfR 1969.314 H

UfR 1993.921 H

UfR 1997.853 H

UfR 2008.683 2H

Underrettspraksis

UfR 1966.460 V (Vestre Landsret)

UfR 1968.885 2V (Vestre Landsret)

UfR 1977.889 V (Vestre Landsret)

Rundskriv

Veileder Q-15/2004: Om saksbehandlingsregler i barnefordelingssaker for domstolene og høring av barn

Nyhetsbrev nr. 17 fra den rettsmedisinske kommisjons psykiatriske gruppe, mars 2007

Juridisk litteratur

Andenæs, Johs., *Almindelig strafferett*, 5. utgave (Oslo 2004)

Andenæs, Johs., *Norsk straffeprosess*, 4. utgave (Oslo 2009)

Asp, Petter, Magnus Ulväng og Nils Jareborg, *Kriminalrättens grunder* (Uppsala 2010)

Berg, Ulf mfl., *Kommentar till Brottsbalken Del III (25 – 38 kap.): Påföljder m.m. Följdförfattningar*, 4. utgave (Stockholm 1994)

Blume, Peter mfl., *Introduktion til jura* (København 1995)

Dahlström, Mads, Anette Strand-Westerlund og Gösta Westerlund, *Brott och påföljder*, 4. utgave (Göteborg 2011)

Eckhoff, Torstein, *Rettskildelære*, 5. utgave (Oslo 2000)

Eskeland, Ståle, *Strafferett*, 2. utgave (Oslo 2006)

Greve, Vagn, *Det strafferetlige ansvar*, 2. utgave (København 2004)

Greve, Vagn mfl., *Kommenteret straffelov: Almindelig del*, 9. utgave (København 2009)

Greve, Vagn, *Straffene*, 2. utgave (København 2002)

Holmqvist, Lena mfl., *Brottsbalken – en kommentar Del I (1 – 12 kap); Brotten mot person och formögenhetsbrotten m.m.*, 5. utgave (Lund, Stockholm og Uppsala 2007)

Jareborg, Nils, *Straffrättens ansvarslära* (Uppsala 1994)

Lehrberg, Bert, *Praktisk juridisk metod*, 3. utgave (Uppsala 1996)

Lilleholt, Kåre mfl., *Knophs oversikt over Norges rett*, 13. utgave (Oslo 2009)

Lindkvist, Cecilia Gylling mfl., *Lagen och psykiatrin – kommentarer och författningar om psykiatrisk tvångsvård, rättspsykiatri m.m.* (Stockholm 1992)

Matningsdal, Magnus og Anders Bratholm (red.), *Straffeloven med kommentarer. Første del. Almindelige Bestemmelser*, 2. utgave (Oslo 2003)

McAlhone, Christina og Rebecca Huxley-Binns, *Criminal Law – The Fundamentals*, 2. utgave (London 2010)

Modéer, Kjell Å, *Rättsteknik* (Lund 1988)

Nielsen, Gorm Toftegaard, *Strafferet I – Ansvar*, 3. utgave (København 2008)

Nielsen, Ruth, *Retskilderne*, 7. utgave (København 2002)

Nygaard, Nils, *Rettsgrunnlag og standpunkt*, 2. utgave (Bergen 2004)

Rosenqvist, Randi, *Rettspsykiatri – en introduksjon* (Gaustad 2009)

Waaben, Knud, *Strafferettens almindelige del II – Sanktionslæren*, 5. utgave (København 2001)

Juridiske og rettspsykiatriske artikler

Brandt-Christensen, Mette og Aksel Bertelsen, ”Sindssygdomsbegrebet i straffelov og psykiatrilov”, *Ugeskrift for Læger*, 2010 nr. 17 s. 1274 – 1276

Christie, Nils, ”Fem hjelpsomme feil”, *Aftenposten*, 05.09.2012

Dalseide, Nils, ”Saksbehandlingsreglene for tvister om foreldreansvar, barnets faste bosted og samvær etter endringslov 20. juni 2003 – noen utvalgte problemstillinger”, *Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål*, 2004 s. 172 – 216

Gottlieb, Peter mfl., ”Rustilstande og (u)tilregnelighet”, *Juristen*, 2008 nr. 6 s. 177 – 187

Hansen, Vidje og Ingunn Skre, ”Opphev det medisinske prinsipp”, *Morgenbladet*, 12.01.2012

Haugli, Trude, ”Lov om barn og foreldre”, *Jussens Venner*, 2007 s. 325 - 388

Hennum, Ragnhild, ”Tilregnelighet”, *Materialisten: Tidsskrift for forskning, fagkritikk og teoretisk debatt*, 2008 nr. 4 s. 5 – 27

Lund, Ketil, ”Strafferettslig diskriminering”, *Klassekampen*, 04.01.2012

Rosenqvist, Randi, ”Rettspsykiatri etter Breivik-saken”, *Tidsskrift for Strafferett*, 2012 nr. 3 s. 323 – 328

Rosenqvist, Randi, ”Straffelovens medisinske prinsipp, utfordringer for moderne psykiatri”, *Tidsskrift for strafferett*, 2010 nr. 1 s. 3 – 22

Rosenqvist, Randi, ”Utilregnelighetsregelen – moden for revisjon?”, *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 2012 nr. 7

Ross, Alf, ”Om tilregnelighet”, *Tidsskrift for rettsvitenskap*, 1973 s. 257 - 307

Syse, Aslak, ”Strafferettslig (u)tilregnelighet juridiske, moralske og faglige dilemmaer”, *Tidsskrift for Strafferett*, 2006 nr. 3 s. 141 – 175

Internettkilder

Utvalg om utilregnelighet og rettspsykiatriske sakkyndige oppnevnt 25. januar 2013:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dep/styre-rad-og-utval/tidsbegrensede-styrer-rad-og-utvalg/utvalg-om-utilregnelighet-og-rettspsykia.html?id=710889>

Magnus Matningsdal, Gyldendal Rettsdata, note 400 til straffeloven § 44 (sist hovedrevidert 26.10.2012):

http://abo.retsdata.no/browse.aspx?bid=direct&s_terms=strl%20%C2%A7%2044&sDest=gL19020522z2D10z2EzA744#gN19020522z2D10z2E398

<http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/Vil-ikke-at-psykotiske-lovbrytere-automatisk-slipper-straaff-7080142.html>

<http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/Eksperter-hilser-Faremos-utspill-velkommen-men-advarer-samtidig-7080262.html>

<http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/22juli/--Loven-kan-endres-etter-Breivik-dommen-6973585.html#.UVMheVeg01c>

Daniel M’Naghten’s case, 19. juni 1843: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1843/J16.html>

<http://www.nrk.no/nyheter/norge/1.10856379>

Vedlegg 1: Ordliste

Ibid.	Latinsk forkortelse for <i>ibidem</i> : ”på samme sted”
ICD-10	International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems versjon 10
Innst.O.	Innstilling til Odelstinget
LB	Borgarting lagmannsrett
LBK	Lovbekendtgørelse
NJA	Nytt juridisk arkiv, avd. I
NOU	Norges offentlige utredninger
Ot.prp.	Odelstingsproposisjon
Prop.	Propotition
RH	Rättsfall från hovrätterna
Rt.	Norsk rettsvidende
SOU	Statens offentliga utredningar
UfR	Ugeskrift for Retsvæsen